

**KİMYANIN İLKİN ANLAYIŞLARI ƏSASINDA NƏZƏRİ BİLİKLƏRİN
MÖHKƏMLƏNDİRİLMƏSİNDƏ MƏSƏLƏ HƏLLİNİN ROLU
(I məqalə)**

M.M.Abbasov

AMEA Neft Kimya Prosesləri İnstitutu, p.e.d

N.A.Güncegörü

Bakı şəhəri, İstək liseyi

A.V.Zülfüqarova

Bakı Dövlət İqtisadiyyat kolleci

Kimyanın nəzəri məlumatı ilə məsələ birlikdə verildikdə, şagird, abituriyent və ya kimya müəllimi nəzəri məlumatdan istifadə edərək məsələni daha tez başa düşür və həll edir. Məqalənin məqsədində nəzəri biliyin möhkəmləndirilməsində məsələ həlli üsullarının rolunu müəyyən etməkdir.

Kimya təbiət elmlərindən biri olub, bizi əhatə edən aləmdə daim təmasda olduğumuz maddi varlıqları öyrənir. Təbiətdə mövcud olan maddələrdən başqa insanlar özləri çoxlu yeni maddələr: gübrələr, plastik kütlələr, sintetik kauçuklar, liflər, dərman maddələri və s. almışlar. Maddələrin alınması və istehsalı proseslərinin idarə olunması üçün hesablama məsələlərinin həlli üsullarını və onların istehsal prosesinin nəzəri qanunauyğunluqlarını bilmək lazımdır.

İnsanlar öz yaşayışını daha da yaxşılaşdırmaq üçün mürəkkəb çevrilmələr, kimyəvi proseslər apararaq, təbiətdə olan maddələrdən daim yeni maddələr alırlar. Bütün bu proseslərin öyrənilməsi və həyata keçirilməsi ilə kimya elmi məşğul olur. **Kimya – maddələr, onların tərkibi, quruluşu, alınma üsulları, xassələri, çevrilmələri və bu çevrilmələri müşayiət edən hadisələr haqqında elmdir.**

Kimya elmi üç böyük hissəyə bölünür.

1. Ümumi kimya – kimyanın əsas qanun və qanunauyğunluqlarını öyrənir.
2. Qeyri-üzvi kimya – qeyri-üzvi maddələrin tərkibi, quruluşu, alınması üsullarını, onların fiziki və kimyəvi xassələrini, tətbiqini öyrənir.
3. Üzvi kimya – üzvi maddələrin tərkibi, quruluşu, alınması üsullarını, fiziki və kimyəvi xassələrini, tətbiqini öyrənir.

Kimya, digər elmlərlə, riyaziyyat, fizika, biologiya, coğrafiya və s. sıx bağlıdır.

Kimyanın ilkin anlayışlarını şagirdlərin yaxşı qavraması üçün kimyadan

məsələ həlli üsullarının tədrisi çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Kimya məsələlərini həll etmək və ya onu praktikada tətbiq etmək üçün aşağıdakı anlayışları bilmək lazımdır.

Maddə materyanın bir növüdür. (Fizika kursundan bildiyimiz kimi, materya hiss üzvlərimizə təsir edərək duyğu əmələ gətirən obyektiv varlıqdır).

Fiziki cisimlər nədən ibarətdirsə onlar maddə adlanır və ya nisbi sükunət kütləsinə malik olan materya növünə maddə deyilir.

Maddələri bir-birindən fərqləndirən və onların oxşarlığını müəyyən edən əlamətlərə **maddələrin xassəsi** deyilir. Maddələrin iki cür xassəsi-fiziki və kimyəvi xassələri ayrılmalıdır.

Maddələrin aqrekat halı, rəngi, iy, dadı, suda həll olub- olmaması, sıxlığı, istiliyi və elektirik keçirmə qabiliyyəti, ərimə və qaynama temperaturu və s. onun fiziki xassələri adlanır.

Maddələrin kimyəvi xassəsi isə onun xarici təsirlər nəticəsində başqa maddələrə çevrilməsi, yaxud başqa maddələrlə qarşılıqlı təsirdə olması ilə müəyyən edilir.

Sabit fiziki xassələrə (sıxlığa, ərimə və qaynama temperaturuna və s.) malik olan maddələrə **saf maddələr** deyilir. İki və daha artıq saf maddədən ibarət olan sistemlərə **qarışıqlar** deyilir. Qarışıqların fiziki xassələri sabit deyil və tərkibindən asılıdır.

Qarışıqların tərkibi dəyişkən, kimyəvi birləşmələrin (saf maddələrin) tərkibi isə sabit olur. Qarışıqların tərkibinə daxil olan maddələr öz fərdi xassələrini saxlayır, kimyəvi birləşmə əmələ gəldikdə isə başqa xassəli yeni maddə alınır. Qarışıqları fiziki üsullarla tərkib hissələrinə ayırmaq olur, birləşmələri isə olmur.

Qarışıqların (əsasən qaz qarışıqlarının) əmələ gəlməsi istiliyin ayrılması və ya udulması ilə müşayiət olunmur, kimyəvi birləşmələrin alınması zamanı isə istilik ya udulur, ya da ayrılır.

Əgər qarışıqdakı maddələrin hissəcikləri nə gözlə, nə də adi mikroskopla görünürsə, o, eynicinslidir. Ayrı-ayrı maddələrin hissəcikləri gözlə, yaxud adi mikroskopla görünürsə, belə qarışıqlar müxtəlif cinslidir.

Kimya laboratoriyaları, kimya və farmakologiya sənayesi (dərman maddələri istehsal edən sahə) üçün çox təmiz maddələr lazımdır. Saf maddə almaq üçün qarışıqların ayrılması üsullarını bilmək lazımdır. Maddələrin təmizlənməsi - qarışıqların ayrılmasıdır.

Eynicinsli qarışıqların ayrılması üsulları:

a) qaz-qaz qarışığı – distillə ilə ayrılır. Məsələn havanı mayeləşdirib fraksiyalı distillə etməklə əvvəlcə azotu, sonra isə oksigeni alırlar.

b) qaz-maye qarışığı – buxarlandırma üsulu ilə ayrılır. Məsələn HCl, HBr, H₂, NH₃, CO₂, O₂, H₂ və s. kimi qazların suda məhlulunu qızdırdıqda məhluldan

qaz ayrılır.

c) maye-maye qarışıǵı – distillə üsulu ilə ayrılır. Məsələn etil spirtinin suda məhlulunu qızdırdıqda məhluldan ilk olaraq spirt ayrılır.

Distillə – eynicinsli qarışıqlardan daha uçucu mayenin buxarlanması və sonra kondensləşməsi ilə ayrılması üsuludur.

d) bərk maddə-maye qarışıǵı – buxarlandırma üsulu ilə ayrılır. Məsələn, xörək duzu-su, şəkər-su, qələvi-su qarışıǵını qızdırdıqda maye-su buxarlanır, bərk maddə qalır.

Daha təmiz bərk maddə almaq üçün suyu tamamilə buxarlandırırlar, suyun tədricən (hissə-hissə) kənarlaşdırılması aparılır. Belə məhlulu soyutduqdan sonra duz kristalları məhluldan çökür, onu da mayeden süzməklə ayırırlar. Bu cür ayrılma üsuluna **kristallaşdırma** deyilir.

Buxarın mayeləşməsinə **kondensləşmə** deyilir. Distillə mayələrin qaynama temperaturunun müxtəlifliyinə əsaslanır.

e) xromotoqrafiya üsulu ilə eynicinsli maye qarışıqlarını və qaz qarışıqlarını tərkib hissələrinə ayırmaq olur. Xromotoqrafiya üsulu maddələrin adsorbsiya qabiliyyətinə (bərk maddə olan adsorbentin səthində udulması qabiliyyətinə) əsaslanır.

Müxtəlifcinsli qarışıqların ayrılması üsulları.

a) Mayenin mayədə müxtəlifcinsli qarışıǵı ayrıcı qıfla ayrılır. Bu ayrılma üsulu maddələrin sıxlıqlarının fərqlənməsinə əsaslanır. Məsələn: yağ-su, neft-su, neftin fraksiyaları (benzin, kerosin, qazoyl)-su.

b) Bərk maddələrin maye ilə müxtəlifcinsli qarışıǵı süzmə, çökdürmə, filtirləmə, durultma üsulları ilə ayrılır. Bu üsullarda maddələrin sıxlıqlarının fərqi əsaslanır. Süzgəc kağızından keçən maye filtrat adlanır. Süzgəc (filtr) kağız, şüşə, məsaməli bərk maddələr və s.-dən hazırlana bilər.

Atom-molekul təliminin əsas müddəaları:

1. Maddələr molekulardan və atomlardan təşkil olunur;
2. Molekullar arasında boşluqlar vardır ki, onlarında ölçüsü maddənin aqreqat halından və temperaturundan asılıdır;
3. Molekullar daim hərəkətdədir, molekulların hərəkət sürəti temperaturla düz mütənasibdir;
4. Molekullar arasında cazibə və itələmə qüvvələri vardır;
5. Molekullar atomlardan təşkil olunur, atomlarda molekullar kimi daim hərəkətdədir.
6. Hər bir atom növü başqasından öz kütləsinə və xassəsinə görə fərqlənir;

7. Molekullar fiziki hadisələr zamanı dəyişməz qalır, lakin kimyəvi çevrilmələrdə parçalanır, atomlar isə kimyəvi çevrilmələr zamanı da parçalanmır;
8. Qeyri-molekulyar quruluşlu maddələrin kristal qəfəsinin düyünlərində atomlar və ya başqa hissəciklər olur.

Molekul - maddənin kimyəvi xassələrini və tərkibini özündə saxlayan ən kiçik hissəcikdir.

Atomlar - maddənin kimyəvi cəhətdən bölünməyən ən kiçik hissəciyidir.

Atom - kimyəvi elementin bütün xassələrini özündə saxlayan ən kiçik hissəcikdir.

Molekullardan təşkil olunan maddələr molekulyar quruluşlu, atomlardan və ionlardan təşkil olunanlar isə şərti olaraq qeyri-molekulyar quruluşlu maddələr adlandırılır.

Atom nüvədən və elektronlardan təşkil olunmuşdur. Atomun nüvəsində yükü +1 olan proton və yüksüz neytron vardır. Proton və neytronun kütləsi təqribən hidrogen atomunun kütləsinə ($1,673 \cdot 10^{-24}$ q) bərabərdir, elektronlar mənfi yüklüdür, kütləsi protonun kütləsindən 1836 dəfə ($1/1836$) azdır.

Proton ${}^1_1p$, neytron ${}^1_0n$, elektron e^- kimi işarə olunur. Atomun kütləsi nüvəsindəki proton və neytronların sayları cəminə bərabərdir. Buna kütlə ədədi (A) deyilir. $A = p + n$. **Müsbət yüklü nüvədən və mənfi yüklü elektronlardan obarət olan elektroneytral hissəciyə atom deyilir.**

Neytral atomda: $N(p) = N(e^-)$: məsələn ${}_{30}Zn^0$ $N(p) = N(e^-) = 30$

Müsbət yüklü ionlarda: $N(p) > N(e^-)$: $N(e^-) = N(p) - \text{yük}$.

Mənfi yüklü ionlarda: $N(p) < N(e^-)$: $N(e^-) = N(p) + (\text{yük})$.

Atomların müəyyən növü **kimyəvi element** adlandırılır.

Nüvəsinin yükü (yaxud protonlarının sayı) eyni olan atomlar növünə **kimyəvi element** deyilir. Bir çox elementlərin eyni kimyəvi xassələri olan müxtəlif kütləli atomları mövcuddur. Onların kütlələrinin fərqli olması neytronların sayının müxtəlifliyi ilə əlaqədardır. Çünki atomun kütləsi $A = p + n$ düsturu ilə müəyyən edilir.

Nüvəsinin yükü (protonların sayı) eyni kütlələri (proton və neytronlarının cəmi) müxtəlif olan eyni kimyəvi elementin atomları **izotop** adlanır.

Nüvələrin yükü fərqli, atom kütlələri eyni olan müxtəlif element atomlarına **izobarlar** deyilir.

Nüvələrinin yükü müxtəlif, neytronlarının sayı eyni olan müxtəlif element atomlarına **izotonlar** deyilir.

İzotoplar: ${}^1_1\text{H}$	${}^2_1\text{H}$ (${}^2_1\text{D}$)	${}^3_1\text{H}$ (${}^3_1\text{T}$)
protium	deyterium	tritium
1p; 1n	1p; 1n	1p, 2n
İzobarlar: ${}^{40}_{18}\text{Ar}$	${}^{40}_{19}\text{K}$	${}^{40}_{20}\text{Ca}$
İzotonlar: ${}^{23}_{11}\text{Na}$	${}^{24}_{12}\text{Mg}$	${}^{25}_{13}\text{Al}$
11p; 12n	12p; 12n	13p; 12n

Hər hansı elementin atomunun həqiqi kütləsi çox kiçik ədəddir.

$$m_a(\text{O}) = 26,7 \cdot 10^{-24} \text{q}; m_a(\text{N}) = 23,38 \cdot 10^{-24} \text{q}; m_a(\text{C}) = 20,00 \cdot 10^{-24} \text{q}$$

Atomların kütləsinin bu cür kiçik rəqəmlərindən hesablamalarda istifadə etmək əlverişli olmadığından, nisbi atom kütləsi anlayışından istifadə edilir.

Hazırda nisbi atom kütlələrini təyin etmək üçün ən əlverişli etalon kimi ${}^{12}\text{C}$ izotopunun kütləsinin 1/12 hissəsi qəbul edilmişdir. Bu etalona **atom kütlə vahidi** (a.k.v) deyilir.

$$a \cdot k \cdot v = \frac{1}{12} m_a({}^{12}\text{C}) = 1,66 \cdot 10^{-24} \text{q} = 1,66 \cdot 10^{-27} \text{kq}.$$

Elementlərin nisbi atom kütləsi A_r ilə işarə edilir.

Kimyəvi elementlərin nisbi atom kütləsi onun təbii izotoplarının orta atom kütləsinin karbon atomu (${}^{12}\text{C}$) kütləsinin $\frac{1}{12}$ nə olan nisbətidir.

$$A_r = \frac{m_a(El)}{\frac{1}{12} m_a({}^{12}\text{C})}$$

Bu düstura əsasən elementlərin hesablanmış nisbi atom kütlələri dövri-sistem cədvəlində verilmişdir.

Elementlərin təbii izotoplarının nisbi atom kütləsi təbiətdə yayılma faizinə vurulur, alınan hasillərin cəmi 100-ə bölündükdə elementlərin orta nisbi atom kütləsi alınır. Məsələn, xlorun ${}^{35}\text{Cl}$ izotopunun təbiətdə yayılması 75%, ${}^{37}\text{Cl}$ izotopunun yayılması isə 25%-dir.

$$\text{Onda: } A_r(\text{Cl}) = \frac{75 \cdot 35 + 25 \cdot 37}{100} \approx 35,5.$$

Maddələrin təsnifatı:

1) Aqreqat halına görə (n.ş.-də) maddələrin təsnifatı

Qaz halında olan maddələr	Məye halında olan maddələr	Bərk halda olan maddələr
H ₂ , O ₂ , O ₃ , F ₂ , Cl ₂ , N ₂ , NH ₃ , CH ₄ , C ₂ H ₂ , C ₂ H ₄ , C ₂ H ₆ , C ₃ H ₈ , CO, CO ₂ , SO ₂ , NO ₂ , N ₂ O HCl, HBr, HJ, HCHO, CH ₃ NH ₂ və s.	Hg, Br ₂ , H ₂ O, HNO ₃ , H ₂ SO ₄ , CH ₃ OH, C ₂ H ₅ OH, CH ₃ COH, C ₆ H ₆ , C ₅ H ₁₂ , C ₇ H ₈ və s.	Hg-dən başqa bütün metallar, bütün duzlar, Me _x O _y , SO ₃ Me(OH) _n , Si, P ₄ , C, B, SiO ₂ , P ₂ O ₅ , N ₂ O ₅ , C ₁₅ H ₃₁ COOH, C ₁₇ H ₃₅ COOH, C ₆ H ₅ OH və s.

2) Fiziki xassələrinə görə maddələr iki yerə bölünür

a) saf maddələr	b) qarışıqlar
-----------------	---------------

3) Mənşəyinə görə maddələrin təsnifatı

Qeyri-üzvi maddələr	Üzvi maddələr
Bütün metallar və qeyri-metallar, Me _x O _y , Me(OH) _n , CS ₂ , Al ₄ C ₃ , CaC ₂ Qeyri-metalların oksidləri, qüvvətli turşular və onların duzları, C, CO, CO ₂ , H ₂ CO ₃ və onun bütün duzları.	C _x H _y , C _x H _y O _z , C _x H _y N _z , C _x H _y O _z N _t və s.

4) Tərkibinə görə maddələrin təsnifatı

Eyni növ atomlardan əmələ gəlmiş maddələrə bəsit maddələr deyilir.		Müxtəlif növ atomlardan əmələ gəlmiş maddələrə mürəkkəb maddələr deyilir.			
Metallar	Qeyri-metallar (əmələ gətirdikləri bəsit maddələr)	Oksidlər	Əsaslar	Turşular	Duzlar
Li, Na, K, Rb, Cs, Fr, Be, Mg, Ca, Sr, Ba, Al, Cu, Zn, Cr, Fe, Hg, Mn, Pb, Sn və s.	H ₂ , N ₂ , O ₂ , O ₃ , F ₂ , Cl ₂ (n.ş.-də qaz) Br ₂ (n.ş.-də maye) J ₂ , P ₄ , S ₈ , C, B, Si (n.ş.-də bərk) He, Ne, Ar, Kr, Xe, Rn (n.ş.-də qaz)	X _a O _b	Me(OH) _n	H _x A	Me _x A _y

Bəsit maddələr kimyəvi elementlərin sərbəst halda mövcudluq formasıdır. Mürəkkəb maddələrə kimyəvi birləşmələrdə deyilir.

Eyni bir kimyəvi elementin bir neçə bəsit maddə əmələ gətirməsi hadisəsinə **allotropiya**, əmələ gəlmiş bəsit maddələrə isə həmin elementin **allotropik şəkildəyişmələri** deyilir. Ona görə də bəsit maddələrin sayı (400-dən çoxdur), kimyəvi elementlərin soyundan (110) çoxdur.

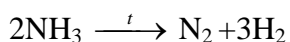
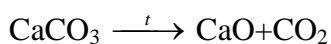
Element	Əmələ gətirdiyi bəsit maddələr (allotropik şəkildəyişmələri)	Elementin təbiətdə yayılma forması	
		Sərbəst halda	Birləşmə şəklində
C	Almaz, qrafit, karbin, fulleren	+	+
S	Kristallik, plastik	+	+
O	O ₂ (oksigen), O ₃ (ozon)	+	+
Si	Kristallik, amorf	-	+
P	Ağ(P ₄), qırmızı, qara	-	+
N	N ₂ allotropik şəkildəyişməsi yoxdur	+	+
Cl	Cl ₂ allotropik şəkildəyişməsi yoxdur	-	+
Au	Allotropik şəkildəyişməsi yoxdur	+	-

1.1 Kimyəvi formulaların çıxarılması və onlar əsasında aparılan hesablamalar

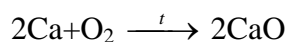
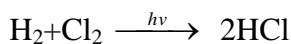
Maddə tərkibinin kimyəvi işarələr və indekslər vasitəsilə şərti yazılışına **kimyəvi formul** deyilir. Elementin işarəsinin sağ tərəfində aşağıda yazılan və atomların sayını göstərən ədədə **indeks** deyilir. Molekulyar quruluşlu maddələrin (məsələn: H₂, H₂O, HNO₃, H₂SO₄ və s) kimyəvi formulaları onların keyfiyyətə və kəmiyyətə tərkibini göstərir.

Maddələrin daha sadə maddələrə parçalanmasına **analiz**, daha sadə maddələrdən mürəkkəb maddənin alınmasına isə **sintez** deyilir.

Analizə misallar:

Sintezə misallar:

Kimyəvi formulaları tərtib etmək üçün iki şeyi bilmək əsas şərtidir. 1-cisi elementlərin kimyəvi işarəsini; 2-cisi elementin və ya atomların qrupunun

birleşmədəki göstərə biləcəyi valentliyini. Elementlərin işarələri dövri- sistem cədvəlində verilmişdir.

Kimyəvi element atomlarının özünə müəyyən sayda başqa element atomlarını birleşdirmək qabiliyyətinə valentlik deyilir.

Başqa sözlə valentlik elementin birleşmədə əmələ gətirə biləcəyi kovalent rabitələrin sayıdır.

Sabit valentli elementlər	
Kimyəvi elementlər	Birleşmələrində göstərə biləcəyi valentlik
H, Li, Na, K, Rb, Cs, F	I
O [*] , Be, Mg, Ca, Ba, Zn, Hg	II
B, Al	III
C ^{**}	IV

Dəyişkən valentli elementlər	
Kimyəvi elementlər	Birleşmələrində göstərə biləcəyi valentlik
Pb, Sn, Si	II, IV
S, Se, Te	II, IV, VI
Cl, Br, J	I, III, V, VII
P	III, V
N	III, IV
Mn	II, III, IV, VI, VII
Fe	II, III
Cr	II, III, VI
Cu	I, II

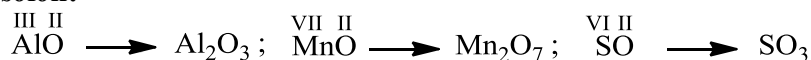
*Oksigen yalnız CO və H₃O⁺-də III valentlidir.

**Karbon yalnız CO-da III valentlidir.

İonlar		
I valentli	II valentli	III valentli
Cl ⁻ , Br ⁻ , J ⁻ , F ⁻ , PO ₃ ⁻ , NO ₃ ⁻ , NO ₂ ⁻ , HCO ₃ ⁻ , HSO ₄ ⁻ , H ₂ PO ₄ ⁻ , OH ⁻ , H ₂ PO ₃ ⁻ , H ₂ PO ₂ ⁻ , MnO ₄ ⁻	CO ₃ ²⁻ , S ²⁻ , O ²⁻ , SO ₃ ²⁻ , SO ₄ ²⁻ , CrO ₄ ²⁻ , MnO ₄ ²⁻ , HPO ₄ ²⁻ , HPO ₃ ²⁻	N ³⁻ , P ³⁻ , B ³⁻ , PO ₄ ³⁻ , BO ₃ ³⁻

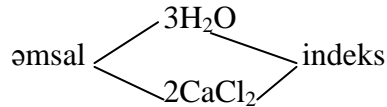
Kimyəvi elementlərin valentliyini bilməklə onların əmələ gətirdiyi binar (iki elementli) birleşmənin formulunu asanlıqla tərtib etmək olar. Bunun üçün elementlərin işarələrini yazıb, üstündə valentliklərini göstərirlər. Sonra həmin valentliyi göstərən ədədlərin ən kiçik ortaq bölünəni (ƏKOB) müəyyənleşdirib, onun valentliklərin hər birinə bölərək indeksləri tapırlar.

Məsələn:

Kimyəvi formulaların və kimyəvi işarələrin qarşısında yazılan ədəd əmsal adlanır.

Kimyəvi formulalarda 1 indeksi yazılmır.

Bir valentli metalın əmələ gətirdiyi birləşmələr			
O ksid	ortofosfatları	karbonatlar 1	Hidroksid i
X 2O	XH ₂ PO ₄ , X ₂ HPO ₄ , X ₃ PO ₄	XHCO ₃ , X ₂ CO ₃	XOH

Maddə molekulunun atom kütlə vahidi ilə ifadə olunmuş kütləsinə **molekul kütləsi** deyilir. Molekulyar quruluşlu maddənin molekul kütləsinin karbon atomu (¹²C) kütləsinin 1/12-nə olan nisbətində **nisbi molekul kütləsi** deyilir.

Nisbi molekul kütləsi molekulu təşkil edən atomların nisbi atom kütləsinə əsasən hesablanır. Hər bir elementin nisbi atom kütləsi indeksinə vurulur, alınan hasilər toplanır. Məsələn:

$$M_r(\text{O}_2) = 2 \cdot 16 = 32; \quad M_r(\text{H}_2) = 2 \cdot 1 = 2; \quad M_r(\text{Cl}_2) = 2 \cdot 35,5 = 71$$

$$M_r(\text{H}_2\text{O}) = 2 \cdot 1 + 16 = 18; \quad M_r(\text{H}_2\text{SO}_4) = 2 \cdot 1 + 32 + 4 \cdot 16 = 98$$

1.1.a Kimyəvi formula görə elementin kütlə payının hesablanması və ya kütlə payına görə formulun müəyyən edilməsi

Bu cür məsələləri həll edərkən aşağıdakı qaydanı bilmək lazımdır.

Elementin nisbi atom kütləsinin onun indeksinə hasilinin, maddənin formuluna görə hesablanmış nisbi molekul kütləsinə olan nisbətində həmin elementin **kütlə payı** deyilir. Kütlə payı omega (ω) hərfi ilə göstərilir. Kütlə payı 0-1 arasında qiymət alır. Əgər faizlə soruşulursa 100%-ə vurulur.

$$\omega = \frac{n \cdot A_r(El)}{M_r(maddə)}; \quad \omega = \frac{n \cdot A_r(El)}{M_r(maddə)} \cdot 100\%$$

0-1 arası qiymət alır.

0-100% arası qiymət alır.

Məsələ 1.

Birləşmələr	Birləşmədə
	ω (H)
XH ₄	25%

XO₂-nin nisbi molekulyar kütləsini hesablayın. A_r(O)=16

Həlli: XH₄-də 4H var. Hər bir elementin kütlə payını üstündə, nisbi atom kütləsini indeksinə vurub altında yazmaq lazımdır.

75 25

$$\text{XH}_4 \quad X = \frac{4 \cdot 1 \cdot 75}{25} = 12. \text{ Deməli } M_r(\text{XO}_2) = 12 + 2 \cdot 16 = 44$$

x 4.1

Məsələ 2. CaCO₃-da oksigenin kütlə payını hesablayın. A_r(C)=12; A_r(O)=16; A_r(Ca)=40

$$\text{Həlli: } \omega(\text{O}) = \frac{3 \cdot 16}{40 + 12 + 3 \cdot 16} \cdot 100\% = 48\%$$

Məsələ 3.

Maddələr	ω (X):%-lə
Li ₃ X	40
FeX	Y

Y-i hesablayın. A_r(Li)=7; A_r(Fe)=56

Həlli: X ⇒ 40%-dirsə, 60% Li olar.

60 40

$$\text{Li}_3\text{X} \quad x = \frac{3 \cdot 7 \cdot 40}{60} = 14.$$

3·7 x

$$A_r(\text{X})=14; M_r(\text{FeX})= 56+14=70, Y=\frac{14}{70} \cdot 100\%=20\%$$

Məsələ 4.

Maddələr	ω (O):%-lə
SO _a	50
SO _b	60

Maddələrin formulunu və b:a nisbətini müəyyən edin. A_r(S)= 32; A_r(O)=16

Həlli:

50 50

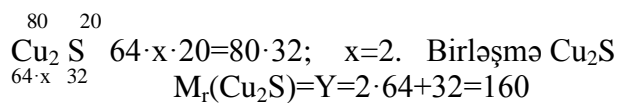
$$\text{S O}_a \quad 50 \cdot 16_a = 50 \cdot 32; a=2. \text{ Birləşmə SO}_2 \text{ olur.}$$

32 16·a

Məsələ 5.

Maddə	$\omega(\text{S})$:%-lə	$M_r(\text{maddə})$
Cu_xS	20	Y

X və Y-i müəyyən edin. $A_r(\text{Cu})=64$;
 $A_r(\text{S})=32$

Həlli:**Məsələ 6.**

Maddə	$\omega(\text{C})$:%-lə
$\text{C}_n\text{H}_{2n}\text{O}_n$	X

X-i hesablayın. $A_r(\text{C})=12$; $A_r(\text{H})=1$; $A_r(\text{O})=16$

Həlli:

$$\omega(\text{C}) = \frac{n \cdot A_r(\text{C})}{M_r(\text{C}_n\text{H}_{2n}\text{O}_n)} \cdot 100\% = \frac{n \cdot 12}{12n + 2n + 16n} \cdot 100\% = \frac{12n}{30n} \cdot 100\% = 40\%$$

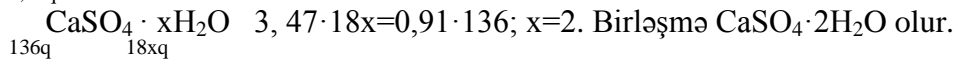
Məsələ 7.

4,38q $\text{CaSO}_4 \cdot x\text{H}_2\text{O}$ birləşməsini qızdırdıqda suyunu tamamilə itirərək kütləsi 20,9% azalır. Maddənin formulundakı x-in qiymətini müəyyən edin. $M_r(\text{H}_2\text{O})=18$; $M_r(\text{CaSO}_4)=136$

Həlli:

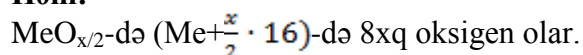
$$m(\text{H}_2\text{O}) = \frac{4,38 - 20,9}{100} = 0,91\text{q} \quad m(\text{CaSO}_4) = 4,38 - 0,91 = 3,47\text{q}$$

3,47q

Məsələ 8.

Metal oksidləri	$\omega(\text{O})$:%-lə
$\text{MeO}_{x/2}$	22,56
$\text{MeO}_{y/2}$	50,48

$A_r(\text{Me})$ -i hesablayın? $A_r(\text{O})=16$. Hər iki halda $m(\text{oksid})=100\text{q}$ qəbul edin.

Həlli:

$$\begin{array}{l} \text{Me}+8x\text{-də} \rightarrow 8x(\text{O})\text{var} \\ 100\text{q-da} \rightarrow 22,56\text{q} \end{array} \quad / \quad 22,56(\text{Me}+8x)=100 \cdot 8x \quad (1)$$

$\text{MeO}_{y/2}$ -də $(\text{Me}+\frac{y}{2} \cdot 16)\text{q}$ -da $8y\text{q}(\text{O})$ olar. Onda:

$$\begin{array}{l} \text{Me}+8y\text{-də} \rightarrow 8y(\text{O})\text{var} \\ 100\text{q-da} \rightarrow 50,48\text{q} \text{ olar} \end{array} \quad / \quad 50,48(\text{Me}+8y)=100 \cdot 8y \quad (2)$$

1 və 2- vi tənliklərdən sistem tənlik quraq:

$$\begin{cases} 22,56(\text{Me} + 8x) = 100 \cdot 8x \\ 50,48(\text{Me} + 8y) = 100 \cdot 8y \end{cases}$$

bu sistem tənlikdən y-i kənarlaşdırdıqdan sonra aşağıdakı sistem tənlik alınır.

$$\begin{cases} 22,56\text{Me} + 180,48x = 800x \\ \text{Me} + 8x = 35,46x \end{cases}$$

Bu sistem tənliyi həll etsək: $\text{Me}=27,46x$ alınar. Me -in bu qiymətini 2-ci tənlikdə yerinə yazsaq $50,48(27,46x+8y)=800y$; $1386,2x=396,16y$
 $x=1$; $y=3,5$ olduqda bərabərlik doğru olur. Atomların sayının tam ədəd olması üçün $x=2$, $y=7$ olur.

$\text{MeO}_{x/2} \rightarrow \text{MeO}_{2/2} \rightarrow \text{MeO}$ olur. $\text{MeO}_{y/2} \rightarrow \text{MeO}_{7/2} \rightarrow \text{MeO}_{3,5} \rightarrow \text{Me}_2\text{O}_7$ olmalıdır.
 $\text{Ar}(\text{Me})=27,46x=27,46 \cdot 2=54,92$ bu manqandır (Mn).

Məsələ 9.

Mis kuporosu ($\text{CuSO}_4 \cdot 5\text{H}_2\text{O}$) və kristalilik soda ($\text{Na}_2\text{CO}_3 \cdot 10\text{H}_2\text{O}$) qarışığında kütləyə 38% su vardır. Qarışıqdakı hər bir maddənin kütlə payını (%-lə) hesablayın.

Həlli:

Qarışıqdakı mis kuporosunun kütlə payını x ilə işarə edək. Onda qarışıqın m qramında $\omega = \frac{m(\text{CuSO}_4 \cdot 5\text{H}_2\text{O})}{m(\text{maddə})}$ düsturuna əsasən mx qram mis kuporosu və $(m-mx)$ qram kristalilik soda olar:

$M_r(\text{H}_2\text{O})=18$; $M_r(\text{CuSO}_4 \cdot 5\text{H}_2\text{O})=250$; $M_r(\text{Na}_2\text{CO}_3 \cdot 10\text{H}_2\text{O})=286$. Onda mx qram $\text{CuSO}_4 \cdot 5\text{H}_2\text{O}$ -da suyun kütləsi $\frac{(m-mx) \cdot 10 \cdot 18}{286}$ olar. Suyun kütlə payına görə qarışıqdakı suyun kütləsi $0,38m$ olar.

$$\text{Onda: } 0,38m = \frac{5 \cdot 18 \cdot m}{250} + \frac{10 \cdot 18 \cdot (m-mx)}{286}$$

$$0,38m = 0,36mx + 0,63m - 0,63mx \rightarrow 0,63mx - 0,36mx = 0,63m - 0,38m$$

$$0,27mx = 0,25m; x = \frac{0,25m}{0,27m} = 0,925$$

Deməli m qram qarışıqda $\omega(\text{CuSO}_4 \cdot 5\text{H}_2\text{O})=0,925$ və ya 92,5%

Onda: $\omega(\text{Na}_2\text{CO}_3 \cdot 10\text{H}_2\text{O})=100-92,5=7,5\%$ olur.

1.1 b. Kimyəvi formul əsasında elementlərin kütlə nisbətini hesablanması və kütlə nisbətinə əsasən kimyəvi formulun çıxarılması

Məsələ 10. CaCO_3 -də elementlərin kütlə nisbətini müəyən edin. $A_r(\text{Ca})=40$; $A_r(\text{C})=12$; $A_r(\text{O})=16$.

Həlli: Bu tip məsələləri həll edərkən hər bir elementin nisbi atom kütləsini indeksinə vurub işarəsinin altında yazmaq lazımdır. Alınan ədədləri elə bir ədədə bölmək lazımdır ki, ən kiçik tam ədədlərin nisbəti alınsın.

$$\text{CaCO}_3 \quad m(\text{Ca}):m(\text{C}):m(\text{O})=40:12:48=10:3:12$$

40:12:48

Birləşmədə elementlərin kütlə nisbəti verildikdə kimyəvi formulu müəyyən etmək üçün, hər bir elementin birləşmədəki kütləsini nisbi atom kütləsinə bölmək lazımdır. Bu nisbət elementin birləşmədəki indeksinə bərabər olur. Bu indekslərin nisbəti əsasında kimyəvi formulu müəyyən etmək olur. Məsələn: X_aX_b birləşməsi üçün: $a:b = \frac{m(X)}{A_r(X)} : \frac{m(Y)}{A_r(Y)}$

Məsələ 11. C_xH_y karbohidrogenində $m(\text{C}):m(\text{H})=9:1$ kimidirsə, karbohidrogenin formulu müəyyən edin. $A_r(\text{C})=12$; $A_r(\text{H})=1$

Həlli:

$$\text{C}_x\text{H}_y \quad x:y = \frac{9}{12} : \frac{1}{1} \text{ sürətləri 4-ə vurub tam ədədlər almaq lazımdır.}$$

$$x:y = \frac{9 \cdot 4}{12} : \frac{4 \cdot 1}{1} = 3:4 \text{ birləşmə } \text{C}_3\text{H}_4 \text{ olur.}$$

Məsələ 12. $\text{Ca}_x\text{S}_y\text{O}_z$ birləşməsində $m(\text{Ca}):m(\text{S}):m(\text{O})=5:4:8$ kimidirsə birləşmənin formulu müəyyən edin. $A_r(\text{Ca})=40$; $A_r(\text{S})=32$; $A_r(\text{O})=16$

Həlli:

$$\text{qaydaya əsasən } \begin{matrix} 5 & 4 & 8 \\ \text{Ca}_x & \text{S}_y & \text{O}_z \\ 40 & 32 & 16 \end{matrix}$$

$$x:y:z = \frac{5}{40} : \frac{4}{32} : \frac{8}{16} \text{ məxrəcləri 8-ə ixtisar edək. } x:y:z = \frac{5}{5} : \frac{4}{4} : \frac{8}{2} = 1:1:4 \text{ Birləşmə } \text{CaSO}_4 \text{ olur.}$$

Kütlə nisbətinə görə formulun müəyyən edilməsi qaydası eyni ilə kütlə payları nisbətinə görə formulun tapılması qaydasında tətbiq olunur. Yəni elementlərin kütlə payları işarəsinin üzərində, nisbi atom kütlələri altında yazılır. İndeksələrin nisbəti tapılır.

Məsələ13.

Maddə	$\omega(\text{C})$:%lə	$\omega(\text{O})$:%lə
$\text{C}_x\text{H}_y\text{O}_z$	41,4	55,1

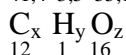
Birləşmənin formulunu müəyyən edin.
 $A_r(\text{C})=12$; $A_r(\text{O})=16$; $A_r(\text{H})=1$

Həlli:

Elementlərin kütlə payları cəmi faizlə 100% olmalıdır. Onda:

$$\omega(\text{H})=100-(41,4+55,1)=3,5\%$$

$$41,4 \quad 3,5 \quad 55,1$$

$$x:y:z = \frac{41,4}{12} : \frac{3,5}{1} : \frac{55,1}{16} = 3,45:3,5:3,45 = 1:1:1$$

Birləşmənin sadə formula CHO olur. Onda bu sadə formula uyğun gələn $\text{C}_4\text{H}_4\text{O}_4$ olur.

1.2. Nisbi atom, nisbi molekul kütləsi, molyar kütlə, molyar həcm əsasında məsələlərin həlli üsullarının kimyanın tədrisində rolu

Maddələrin tərkibi müxtəlif kimyəvi üsullarla, kimyəvi təcrübələrin nəticələrini təhlil etməklə müəyyənləşdirilir.

Kimyəvi birləşmələrin tərkibi alınma üsulundan və tapılma yerindən asılı olmayaraq, həmişə sabit olur. Bu qanun 1799-cu ildə fransız kimyaçısı C.L. Prust tərəfindən kəşf edilmişdir. Maddə tərkibinin sabitliyi qanunu hazırda aşağıdakı kimi ifadə olunur.

Alınma üsulundan asılı olmayaraq, molekulyar quruluşlu kimyəvi birləşmələrin tərkibi və xassələri həmişə sabit olur.

Molekulyar quruluşlu maddələrin tərkibi və xassələrinin dəyişməzliyi barədə olan bu qanun kimyanın əsas qanunlarından biridir. Qeyri-molekulyar quruluşlu bir çox birləşmələr üçün tərkibin sabitliyi qanunu ödənilmir.

Bildiyimiz kimi maddələrin hamısı molekulyar quruluşlu deyil. Onların böyük bir qrupu atomlardan və ionlardan təşkil olunur. Bəs bu maddələrin kimyəvi formulları necə tərtib olunur?

Qeyri-molekulyar quruluşlu maddələrin kimyəvi formulu birləşmədəki element hissəciklərinin (atom və ionların) say nisbətində əsasən tərtib edilir. Bu nisbətləri bilmək üçün qeyri-molekulyar quruluşlu maddənin kristalında bir

element hissəciyinin başqa elementin neçə hissəciyi ilə əhatə olunduğu (birləşdiyi) müəyyənləşdirilməlidir. Maddənin kristal quruluşunun fiziki üsullarla tədqiqi belə məlumatlar əldə etməyə imkan verir. Bu cür tədqiqatların nəticəsində məlum olmuşdur ki, kvarda Si və oksigen atomlarının say nisbəti 1:2 kimidir. Deməli, onun formulu SiO_2 kimidir. Alüminium xloriddə isə atomların say nisbəti 1:3 kimi olduğu üçün formulu AlCl_3 kimidir.

Hər hansı elementin nisbi atom kütləsinin bir atomunun kütləsinə nisbəti sabit ədəddir.

$$\text{Məsələn: } N(\text{H}) = \frac{A_r(\text{H})}{m_a(\text{H})} = \frac{1,0078}{1,6735 \cdot 10^{-24}} = 6,02 \cdot 10^{23}$$

$$N(\text{O}) = \frac{A_r(\text{O})}{m_a(\text{O})} = \frac{15,9994}{2,6567 \cdot 10^{-23}} = 6,02 \cdot 10^{23}$$

Başqa elementlərin əmələ gətirdiyi bəsit maddələr üçün də oxşar hesablamalar aparsaq, hər dəfə eyni ədədin ($6,02 \cdot 10^{23}$) alındığını görürük.

$$N(\text{C}) = \frac{A_r(\text{C})}{m_a(\text{C})} = 6,02 \cdot 10^{23}; \quad N(\text{N}) = \frac{A_r(\text{N})}{m_a(\text{N})} = 6,02 \cdot 10^{23}$$

$6,02 \cdot 10^{23}$ ədədi məşhur italyan alimi Amedeo Avoqadronun şərafinə Avoqadro ədədi (N_A) adlandırılmışdır. Bu böyük ədəddən praktiki hesablamalarda istifadə etmək əlverişli deyil. Ona görə də Avoqadro ədədi qədər hissəciyin sayını ifadə etmək üçün mol adlanan vahid qəbul edilmişdir.

Karbon izotopunun (^{12}C) 12q-dakı atomların sayı qədər hissəciyi (atom, molekul, ion və s.) olan maddə miqdarı mol adlanır. Buradan belə nəticədə çıxarmaq olar: hər hansı bir atomlu bəsit maddənin 1 molunda Avoqadro ədədi ($6,02 \cdot 10^{23}$), yəni N_A qədər atom, yaxud istənilən mürəkkəb maddənin 1 molunda, N_A qədər molekul olur.

Mürəkkəb maddənin 1 molundakı hər hansı elementin sayı maddənin mol miqdarı ilə elementin indeksi və Avoqadro ədədi hasilinə bərabər olur.

Məsələn: 0,2 mol H_2SO_4 -də neçə H və neçə O atomu olduğunu hesablayaraq.

$$N(\text{H}) = v_{(\text{maddə})} \cdot (\text{H-indeksi}) \cdot N_A = 0,2 \cdot 2 \cdot 6,02 \cdot 10^{23} = 0,4 \cdot 6,02 \cdot 10^{23} = 2,408 \cdot 10^{23}$$

$$N(\text{O}) = v_{(\text{maddə})} \cdot (\text{O-indeksi}) \cdot N_A = 0,2 \cdot 4 \cdot 6,02 \cdot 10^{23} = 0,8 \cdot 6,02 \cdot 10^{23} = 4,816 \cdot 10^{23}$$

Maddələrin 1 molunda olan hissəciklərin sayı ($6,02 \cdot 10^{23}$) **Avoqadro sabiti** (N_A) adlanır: $N_A = 6,02 \cdot 10^{23} \text{ mol}^{-1}$. Avoqadro sabitinə Avoqadro ədədindən fərqi onun müəyyən vahidlə (mol^{-1}) ölçülməsidir.

Aydın ki, maddə miqdarı (v) dəyişdikdə hissəciklərin sayı da dəyişəcəkdir. Bu asılılığı aşağıdakı düsturla ifadə etmək olar: $N = v \cdot N_A$

Məsələ 1. 0,2 mol CO₂-dəki molekulların sayını müəyyən edin.

Həlli: $N_{(\text{molekul})} = v_{(\text{maddə})} \cdot N_A = 0,2 \cdot 6,02 \cdot 10^{23} = 1,204 \cdot 10^{23}$

Molekulların sayına əsasən hər hansı maddənin mol miqdarı $v = N_{(\text{molekul})} / N_A$ düsturu əsasında hesablanır.

Məsələ 2. $9,03 \cdot 10^{23}$ molekul H₂S-in mol miqdarını hesablayın.

Həlli: $v = \frac{N_{(\text{molekul})}}{N_A} = \frac{9,03 \cdot 10^{23}}{6,02 \cdot 10^{23}} = 1,5 \text{ mol}$

Mürəkkəb maddənin verilmiş mol miqdarında elementlərin atomlarının ümumi sayı soruşulursa, onda maddənin mol miqdarını onun tərkibindəki elementlərin indekslərinin cəminə, alınan hasili isə Avogadro ədədinə vurmaq lazımdır.

$N_{(\text{atom})_{\text{ümumi}}} = v_{(\text{maddə})} \cdot (\text{indekslərin cəmi}) \cdot N_A$

Kimyəvi formulda 1 ədədi indeksdə yazılmır, əgər elementin indeksi yoxdursa, onu 1 götürmək lazımdır.

Məsələ 3. 0.5 mol H₂SO₄-də ümumilikdə neçə atom vardır?

Həlli: $N_{(\text{atom})_{\text{üm}}} = 0,5 \cdot (2+1+4) \cdot 6,02 \cdot 10^{23} = 3,5 \cdot 6,02 \cdot 10^{23} = 21,07 \cdot 10^{23}$

Maddənin 1 molunun qramla ifadə olunmuş kütləsinə **molyar kütlə** deyilir (vahidi q/mol olur). Hər hansı maddənin molyar kütləsini (M) hesablamaq üçün Avogadro sabitini maddəni təşkil edən hissəciklərin (atom, molekul, ion) qramla ifadə olunmuş kütləsinə vurmaq lazımdır. $M_{(\text{atom})} = m_a(\text{element}) \cdot N_A$

Məsələ 4. Dəmirin (Fe) molyar kütləsini hesablayın. $m_a(\text{Fe}) = 9,277 \cdot 10^{-24}$ q

Həlli: $M(\text{Fe}) = 9,277 \cdot 10^{-23} \text{ q} \cdot 6,02 \cdot 10^{23} \text{ mol}^{-1} = 56 \text{ q/mol}$

Çox atomlu bəsit maddələrin molyar kütləsini hesablayarkən bəsit maddəni əmələ gətirən elementin atomunun kütləsinə alınan hasili isə Avogadro ədədinə vurmaq lazımdır.

Məsələ 5. H₂-nin molyar kütləsini hesablayın. $m_a(\text{H}) = 1,67 \cdot 10^{-24}$ q

Həlli: $M(\text{H}_2) = 2 \cdot 1,67 \cdot 10^{-24} \text{ q} \cdot 6,02 \cdot 10^{23} \text{ mol}^{-1} = 2 \text{ q/mol}$

Mürəkkəb maddələrin molyar kütləsini hesablayarkən maddəni təşkil edən hər bir elementin indeksini onun atomunun kütləsinə vurub alınan hasilləri cəmləmək lazımdır. Alınan cəmi isə Avogadro ədədinə vurmaq lazımdır.

Məsələ 6. Suyun (H₂O) molyar kütləsini hesablayın. $m_a(\text{O}) = 2,67 \cdot 10^{-24}$ q

Həlli: $M(\text{H}_2\text{O}) = (2 \cdot 1,67 \cdot 10^{-24} + 2,67 \cdot 10^{-24}) \text{ q} \cdot 6,02 \cdot 10^{23} \text{ mol}^{-1} = 18 \text{ q/mol}$

Hesablamalar göstərir ki, maddənin molyar kütləsi qramla ifadə olunduqda, ədədi qiymətə onun nisbi atom kütləsinə (əgər o atomlardan təşkil olunmuşsa) və

ya nisbi molekul kütləsinə (əgər molekulardan təşkil olunursa) bərabərdir. Məsələn:

$$\begin{array}{ll} M_r(\text{H}_2)=2 & M(\text{H}_2)=2\text{q/mol} \\ M_r(\text{H}_2\text{O})=18 & M(\text{H}_2\text{O})=18\text{q/mol} \end{array}$$

Müqayisədən görüldüyü kimi, maddələrin molyar kütləsi vahidinə görə nisbi atom və ya nisbi molekul kütlələrindən fərqlənir. Yəni molyar kütlə ölçü vahidinə malikdir.

Yuxarıdakı izahatlara əsasən demək olar ki, molyar kütlə anlayışı həm kimyəvi elementlərə, həm də molekulyar və qeyri-molekulyar quruluşlu bəsit və mürəkkəb maddələrə tətbiq olunur. Maddənin molyar kütləsindən və Avoqadro sabitindən istifadə etməklə istənilən maddənin bir molekulunun və ya istənilən elementin bir atomunun kütləsini aşağıdakı düsturlarla hesablamaq olar.

$$m(\text{molekul})=M/N_A; \quad m(\text{atom})=M(\text{atom})/N_A$$

Məsələ 7. Suyun 1 molekulunun kütləsini hesablayın. $M(\text{H}_2\text{O})=18\text{q/mol}$

$$\text{Həlli: } m(\text{H}_2\text{O})_{\text{molekul}} = \frac{M(\text{H}_2\text{O})}{N_A} = \frac{18\text{q/mol}}{6,02 \cdot 10^{23} \text{ mol}^{-1}} = 2,66 \cdot 10^{-23} \text{ q}$$

Maddələrin molyar kütləsi ilə onun maddə miqdarı (v) və ixtiyarı kütləsi arasında $M=m/v$ asıllığı mövcuddur. Bu asıllıqdan aşağıdakı düsturları almaq olar: $m=v \cdot M$; $v=m/M$.

Molyar kütlə əsasında bir neçə məslənin həlli üsullarını izah etmək olar.

Məsələ 8. 2 mol H_2SO_4 -ün kütləsini (qramla) hesablayın. $M(\text{H}_2\text{SO}_4)=98\text{q/mol}$.

$$\text{Həlli: } m(\text{H}_2\text{SO}_4) = v \cdot M = 2 \cdot 98 = 196\text{q}$$

Məsələ 9. 12,8 qram SO_2 -nin mol miqdarını hesablayın. $M(\text{SO}_2)=64\text{q/mol}$

$$\text{Həlli: } v = \frac{m}{M} = \frac{12,8}{64} = 0,2\text{mol}$$

Məsələ 10. 0,2 molunun kütləsi 8,8 qram olan $\text{C}_n\text{H}_{2n}\text{O}$ maddəsindəki n -ni müəyyən edin. $A_r(\text{C})=12$; $A_r(\text{H})=1$; $A_r(\text{O})=16$

$$\text{Həlli: } v = \frac{m}{M} \text{ düsturundan; } M = \frac{m}{v} = \frac{8,8\text{q}}{0,2\text{mol}} = 44\text{q/mol}$$

$$M = (\text{C}_n\text{H}_{2n}\text{O}) = (12n+2+16)\text{q/mol} = (14n+16)\text{q/mol} = 44 \rightarrow 14n=28, n=2$$

Maddənin molyar kütləsi ilə onu təşkil edən hissəciklərin sayı arasındakı əlaqəyə aid aşağıdakı düsturlar əsasında hesablamalar aparmaq olar.

$$v = N/N_A \quad N = v \cdot N_A; \quad N = (m/M) \cdot N_A$$

Məsələ 11. 13,2 q CO_2 -dəki molekulaların sayını hesablayın. $M(\text{CO}_2)=44\text{q/mol}$

$$\text{Həlli: } N(\text{molekul}) = \frac{m}{M} \cdot N_A = \frac{13,2}{44} \cdot 6,02 \cdot 10^{23} = 1,806 \cdot 10^{23}$$

Maddənin verilmiş kütləsindəki atomların ümumi sayını tapmaq üçün

aşağıdakı düsturdan istifadə etmək olar.

$$N(\text{atom})_{\text{üm}} = \frac{m}{M} \cdot (\text{indekslər cəmi}) \cdot N_A$$

Məsələ 12. 9,6 qram SO_2 -dəki atomların ümumi sayını müəyyən edin. $M(\text{SO}_2) = 64 \text{ q/mol}$

Həlli: $N(\text{atom})_{\text{ümumi}} = \frac{9,6}{64} \cdot (1+2) \cdot 6,02 \cdot 10^{23} = 2,709 \cdot 10^{23}$

Müəyyən kütləyə uyğun olan maddənin tərkibindəki elementin kütləsinin və əksinə, elementin müəyyən kütləsinə uyğun olan maddənin kütləsinin hesablanması aşağıdakı kimi aparılır.

Məsələ 13. 19,6 qram H_2SO_4 -də neçə qram oksigen olduğunu hesablayın. $M(\text{H}_2\text{SO}_4) = 98 \text{ q/mol}$.

Həlli: I variant. Maddənin mol miqdarını müəyyən edib, soruşulan elementin indeksinə onu da nisbi atom kütləsinə vurmaq lazımdır.

$$m(\text{O}) = \frac{m}{M} \cdot (\text{oksigenin indeksi}) \cdot A_r(\text{O}) = \frac{19,6}{98} \cdot 4 \cdot 16 = 12,8 \text{ q}$$

II variant. Tənasüb üsuludur. H_2SO_4 -ün 1 molunda 4 mol(O) atom var. Onda: 98 q H_2SO_4 -də $\rightarrow 4 \cdot 16$ q(O) var

$$19,6 \text{ q } \text{H}_2\text{SO}_4\text{-də} \rightarrow x \text{ q (O) olar} \quad X = \frac{19,6 \cdot 4 \cdot 16}{98} = 12,8 \text{ q}$$

Məsələ 14. Neçə qram CaCO_3 -də 4,8 q oksigen olar? $M(\text{CaCO}_3) = 100 \text{ q/mol}$, $A_r(\text{O}) = 16$

Həlli: 100 q CaCO_3 -da $\rightarrow 4 \cdot 16$ q (O) var

$$x \text{ q } \text{CaCO}_3\text{-da} \rightarrow 4,8 \text{ q (O) var} \quad x = \frac{4,8 \cdot 100}{4 \cdot 16} = 7,5 \text{ q(O)}$$

Maddənin verilmiş molekullarının sayına görə kütləsinə aşağıdakı düsturla hesablamaq olar: $m(\text{maddə}) = \frac{N(\text{molekul})}{N_A} \cdot M$

Məsələ 15. $1,204 \cdot 10^{23}$ molekul CO_2 -nin kütləsinə qramla hesablayın. $M(\text{CO}_2) = 44 \text{ q/mol}$

Həlli: $m(\text{CO}_2) = \frac{1,204 \cdot 10^{23}}{6,02 \cdot 10^{23}} \cdot 44 = 8,8 \text{ q}$

Məsələ 16. N_A sayda atomu olan CH_4 -nin a) mol miqdarını; b) kütləsinə (qramla) hesablayın. $M(\text{CH}_4) = 16 \text{ q/mol}$

Həlli: a) 1 mol CH_4 -də $\rightarrow 5N_A$ sayda atom var.

$$x \text{ mol } \text{CH}_4\text{-də} \rightarrow N_A \text{ sayda atom olar.} \quad x = \frac{N_A}{5N_A} = 0,2 \text{ mol}$$

b) 16 q CH_4 -də $\rightarrow 5N_A$ sayda atom var.

x q CH_4 -də $\rightarrow N_A$ sayda atom olar. $x = \frac{16N_A}{5N_A} = 3,2$ q

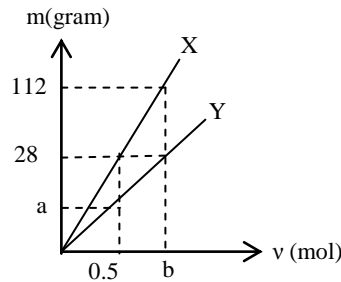
Məsələ17.

Qarışıqdakı maddələr	N(atom) ümumi	m (qarışıq qramla)
NO	a	x
CH_4	a	

x-i hesablayın. $M(\text{NO})=30$ q/mol;
 $M(\text{CH}_4)=16$ q/mol

Həlli: atomların sayının bərabər olması üçün 2,5mol NO və 1 mol CH_4 götürmək lazımdır.

	N(atom)	m(qram)	
2,5 mol NO	$2,5 \cdot 2 = 5$	$5 \cdot 30 = 150$ q	cəmi 230 q
1 mol CH_4	$1 \cdot 5 = 5$	$5 \cdot 16 = 80$ q	

Məsələ 18. Qrafikə əsasən a və b-ni müəyyən edin.

Həlli: $M = \frac{m}{v}$ düsturuna əsasən

$$M(X) = \frac{28}{0,5} = 56 \text{ q/mol}; \text{ burdan } b = \frac{m}{M} = \frac{112}{56} = 2 \text{ mol}$$

$$M(Y) = \frac{28}{b} = \frac{28}{2} = 14 \text{ q/mol} \quad a = v \cdot M = 0,5 \cdot 14 = 7 \text{ q}$$

Məsələ19.

Maddələr	$v(\text{mol})$	Kütlələri cəmi
P_2O_3	x	93q
P_2O_5	y	

$x+y$ cəmi 0,7-dirsə x və y-i müəyyən edin.

$M(\text{P}_2\text{O}_3)=110$ q/mol; $M(\text{P}_2\text{O}_5)=142$ q/mol

Həlli: $m(\text{P}_2\text{O}_3)=v \cdot M=x \cdot 110$

$m(\text{P}_2\text{O}_5)=v \cdot M=y \cdot 112$

Sistem

tənlik quraq.

$$\begin{cases} x + y = 0,7 \\ 110x + 142y = 93 \end{cases}$$

1-ci tənliyi 142-yə vurub x-i tapmaq olar.

$$\begin{cases} 142x + 142y = 99,4 \\ 110x + 142y = 93 \end{cases} \quad 32x=6,4 \quad \text{burdan } x=0,2 \text{ mol, } 0,2+y=0,7, y=0,5$$

mol.

Məsələ 20.

Qarışıqın tərkibi	Qarışıqdakı maddələrin kütləsi	Qarışıqdakı atomların ümumi sayı
C ₂ H ₄	m	3,2
C ₃ H ₆	m	

Qarışıqın kütləsini qramla hesablayın. M(C₂H₄)=28 q/mol, M(C₃H₆)=42 q/mol

Həlli: C₂H₄ və C₃H₆-nın kütlələrinin bərabər olması üçün 3 mol C₂H₄ və 2 mol C₃H₆ götürmək lazımdır.

	m(qram)	N(atom) _{üm}
3molC ₂ H ₄	3·28=84q	3·6=18
2molC ₃ H ₆	2·42=84q	2·7=14
	cəmi 168q	cəmi 32atom

168 q qarışıqda → 32 atom var.

X q qarışıqda → 3,2 atom olar.

$$X = \frac{168 \cdot 3,2}{32} = 16,8q$$

Məsələ 21.

Maddələr	Moyar kütləsi q/mol
XO	a
X ₂ O ₃	b

X-ın nisbi atom kütləsini müəyyən edin.
M(O)=16q/mol

Həlli: M(XO)=x+16, M(X₂O₃)=2x+48

Sistem tənlik quraq:

$$\begin{cases} 2x + 48 = b \\ x + 16 = a \end{cases} \quad \text{buradan böyük tənliklərdən kiçik tənliyi çıxsaq } x+32=b-a$$

alınar. X = b-a-32

Məsələ 22.

Qarışıqın tərkibi	Qarışıqın kütləsi (qramla)	Qarışıqdakı v(C): mol ilə
C ₂ H ₄ C ₂ H ₂ C ₂ H ₆	168	12

Qarışıqdakı H atomlarının sayını müəyyən edin?
A_r(C)=12; A_r(H)=1

Həlli: qarışıqdakı karbonun kütləsini hesablayaq

$$m(C) = v(C) \cdot M(C) = 12 \cdot 12 = 144 \text{ q}$$

$$\text{Onda } m(H) = m(\text{qarışıq}) - m(C) = 168 - 144 = 24 \text{ q}$$

$$N(H) = \frac{m}{M} \cdot N_A = \frac{24}{1} \cdot N_A = 24 N_A$$

Məsələ 23.

Maddə	m(qram)	Maddədə $v(Y)$:mol	Maddədə m(X): qram
$X_2(YO_4)_3$	16	0,12	4,48

X və Y-nin nisbi atom kütləsini müəyyən edin. $A_r(O) = 16$

Həlli: Formuldan görünür ki, maddənin 1

molunda 3 mol Y və 2 mol X vardır. Onda belə nəticəyə gəlmək olar ki, maddənin molu Y-nin mol miqdarından 3 dəfə az olar

$$\begin{array}{l}
 \begin{array}{l}
 \nearrow 2X \\
 X_2(YO_4)_3 \quad 0,04 \text{ mol} \\
 \searrow 3Y \\
 \quad \quad \quad 0,12 \text{ mol}
 \end{array}
 \quad
 \begin{array}{l}
 M(X) = \frac{m}{v} = \frac{4,48}{0,08} = 56 \text{ q/mol}; \text{ deməli } A_r(X) = 56 \\
 M[X_2(YO_4)_3] = \frac{m}{v} = \frac{16}{0,04} = 400 \text{ q/mol} \\
 2 \cdot M(X) + 3Y + 12 \cdot 16 = 400 \quad M(Y) = 32 \text{ q/mol} \quad A_r(Y) = 32
 \end{array}
 \end{array}$$

1.3 Molyar həcm, Avoqadro qanunu əsasında məsələlərin həlli üsullarının kimyanın tədrisində rolu

XIX əsrin əvvəllərində A. Avoqadro müxtəlif şəraitdə qazların xassələri ilə əlaqədar müşahidələr aparmaqla və kəşf olunmuş qaz qanunlarını (Boyl-Mariov, Gey-Lüssaq, Şarl və s.) təhlil etməklə 1811-ci ildə yeni qanun irəli sürdü. **Avoqadro qanunu** belə ilə ifadə olunur: **eyni şəraitdə (temperatur və təzyiq eyni olduqda) müxtəlif qazların bərabər həcmələrində bərabər sayda molekul olur.**

Biz artıq hər hansı maddənin 1 molunda $6,02 \cdot 10^{23}$ molekul olduğunu bilirik. Məlumdur ki, qazların molyar kütləsi (1 molunun kütləsi) də ədədi qiymətə onların nisbi molekul kütləsinə bərabərdir. Onda 2 qH_2 , 32 qO_2 , 28 qN_2 , 44 qCO_2 -də eyni sayda ($6,02 \cdot 10^{23}$) molekul olduğunu deyə bilərik.

Deməli, şərait eyni olduqda eyni sayda qaz molekullarının eyni həcm tutduğu aydın olur. Hesablanmışdır ki, normal şəraitdə (0°C temperatur və $\approx 101,3$ kPa təzyiq) istənilən qazın və ya qazlar qarışığının 1 molunun həcmi təqribən $22,4$ l olur.

Qazların 1 molunun normal şəraitdəki (n.ş.) həcmi molyar həcm adlanır və V_M ilə işarə olunur.

Qazın müxtəlif şəraitdə molyar həcmi isə onun həmin şəraitdəki həcmnin maddə miqdarına (mol miqdarına) olan nisbəti ilə hesablanır: $V_M = V/v$

Qazın həcmi litrlə ölçüldükdə molyar həcmnin vahidi l/mol ilə ifadə edilir. 1-ci düsturdan: $v = V/V_M$; $V = v \cdot V_M$ olar. Onda qazın kütləsi $m = v \cdot M$ və ya $m = \frac{V}{V_M} \cdot M$; molekulların sayı $N = \frac{V}{V_M} \cdot N_A$; həcmi $V = \frac{m}{M} \cdot V_M$; $V = \frac{N}{N_A} \cdot V_M$ düsturları ilə hesablanıla bilər.

Məsələ 1. Əvvəlki illərin (1981) kimya dərsliklərinin birində yazılmışdır ki, Avoqadro ədədi a) Yer kürəsindəki insanların hamısının birlikdə saçlarındakı tüklərin sayının cəmindən, b) yaxud okeanlar, dənizlər və çaylardakı suyun stəkanlarla sayından ölçülməz dərəcədə böyükdür. Dərslik müəlliflərinin bu qənaətinin səhv olduğunu hesablama yolu ilə sübut edin.

Həlli: a) Bir insanın saçında orta hesabla $100000 = 10^5$ tük olur. Yer üzündə 7 milyard ($7000000000 = 7,0 \cdot 10^9$) əhali var. İnsanların saçlarında olan tüklərin ümumi sayı $N(\text{tük})_{\text{ümumi}} = 7,0 \cdot 10^9 \cdot 10^5 = 7,0 \cdot 10^{14}$

Avoqadro ədədinin bundan neçə dəfə böyük olduğunu hesablayaq

$$\frac{6,02 \cdot 10^{23}}{7 \cdot 10^{14}} = 0,86 \cdot 10^9 = 8,60 \cdot 10^8$$

Deməli Avoqadro ədədi Yer kürəsindəki insanların saçlarının ümumi sayından 8 milyon 600000 dəfə çoxdur.

b) Yer kürəsi üzərində 1,4 milyard m^3 su var.

$$1,4 \text{ milyard } m^3 = 1400000000 = 1,4 \cdot 10^9 m^3$$

$$1 m^3 = 10^3 l; 1 km^3 = 10^9 m^3 \quad 1 m^3 \rightarrow 10^3 l \quad X = 10^{12} l$$

$$10^9 m^3 \rightarrow X l$$

$$\text{Deməli } 1 km^3 \rightarrow 10^{12} l$$

$$1,4 km^3 \rightarrow X l \quad X = \frac{1,4 \cdot 10^9 \cdot 10^{12}}{1} = 1,4 \cdot 10^{21} l$$

Dünyadakı su ehtiyatının stəkanlarla miqdarını hesablayaq.

$$0,2 l \text{ su} \rightarrow 1 \text{ stəkan}$$

$$1,4 \cdot 10^{21} l \rightarrow x \text{ stəkan} \quad x = \frac{1,4 \cdot 10^{21} \cdot 1}{0,2} = 7 \cdot 10^{21} \text{ stəkan}$$

Avoqadro ədədinin bundan neçə dəfə böyük olduğunu hesablayaq:

$$\frac{6,02 \cdot 10^{23}}{7 \cdot 10^{21}} = \frac{6,02 \cdot 10^2}{7} = 86 \text{ dəfə}$$

Buradan aydın olur ki, dərlik

müəlliflərinin fikirləri səhv olmuşdur.

Məsələ 2. Fərz edək ki, bir stəkan sudakı molekulları hər hansı şəkildə (əlbətdə fikrən) nişanlamışıq, yəni onları fərqləndirə bilirik. Sonra həmin suyu elə bir yerdən tökürük ki, o bərabər səviyyədə dünya okeanına, dənizlərə və çaylardakı suya qarışır. Müəyyən vaxtdan sonra istənilən yerdən bir stəkan su götürürük. Həmin suda əvvəlki sudan neçə molekul olduğunu hesablayın.

Həlli: 1 stəkanda 200 q su vardır və yer üzərindəki suyun stəkanlarla miqdarı $7 \cdot 10^{21}$ -ə bərabərdir (bax məsələ 1b-nin həllinə).

$$\begin{aligned} 18q(\text{H}_2\text{O})\text{-da} &\rightarrow 6,02 \cdot 10^{23} \text{ molekul vardır.} \\ 200q(\text{H}_2\text{O})\text{-da} &\rightarrow x \text{ molekul olar.} \end{aligned} \quad / \quad X = 6,69 \cdot 10^{24}$$

$$\text{Onda: } \frac{6,69 \cdot 10^{24}}{7 \cdot 10^{21}} = 9,557 \cdot 10^2 = 955,7$$

Deməli hər bir stəkanda əvvəlki sudan (səpələnmiş sudan) $955,7\text{H}_2\text{O}$ molekul olar.

Məsələ 3. 8,8 q CO_2 və 12,8q SO_2 qarışığının həcmi cəmini (n.ş.-də) hesablayın. $M(\text{CO}_2)=44\text{q/mol}$; $M(\text{SO}_2)=64\text{q/mol}$.

$$\text{Həlli: } V(\text{CO}_2) = \frac{m}{M} \cdot V_M = \frac{8,8}{44} \cdot 22,4 = 4,48\text{l}$$

$$V(\text{SO}_2) = \frac{m}{M} \cdot V_M = \frac{12,8}{64} \cdot 22,4 = 4,48\text{l}$$

$$V(\text{ümumi}) = V(\text{CO}_2) + V(\text{SO}_2) = 4,48 + 4,48 = 8,96\text{l}$$

Məsələ 4.

Birləşmələr	N.ş.-də həcmi (litrlə)	Kütlələri (qramla)
C_2H_6	33,6	x
C_2H_4	44,8	y

x+y cəmini müəyyən edin.

$$M(\text{C}_2\text{H}_6)=30\text{q/mol. } M(\text{C}_2\text{H}_4)=28\text{q/mol}$$

$$\text{Həlli: } m(\text{C}_2\text{H}_6) = \frac{V}{V_M} \cdot M = \frac{33,6}{22,4} \cdot 30 = 45\text{q}(x)$$

$$m(\text{C}_2\text{H}_4) = \frac{V}{V_M} \cdot M = \frac{44,8}{22,4} \cdot 28 = 56\text{q}(y)$$

$$x+y = 45+56=101\text{q}$$

Məsələ 5.

Maddələr	N(atom) ümumi	n.ş.-də həcmi cəmi (litrlə)
CO	a	X
C_2H_2	a	

x-i müəyyən edin.

Həlli: 1 mol CO-da $\rightarrow$ 2 mol atom; 1 mol C_2H_2 -də 4 mol atom var. Onda atomlarının sayının bərabər olması üçün 2 mol CO və 1 mol C_2H_2 götürmək lazımdır. $V(\text{qarışıq}) = v(\text{qarışıq}) \cdot V_M = (2+1) \cdot 22,4 = 67,2 \text{ l}$

Məsələ 6.

Qarışıqın tərkibi	v (mol)	Qarışıqdakı v (C):mol
C_2H_6	2	2
C_2H_2		
He		

32 qram qarışıqdakı He və H-nin kütlələri cəmini müəyyən edin.

$A_r(C)=12$; $A_r(He)=4$; $A_r(H)=1$

Həlli: C_2H_6 və C_2H_2 -nin qarışıqının 1 molunun C_2H_x kimi

yazaq:

1 mol C_2H_x -də 2 mol (C) olar. Deməli 2 mol qarışıqda 1 mol C_2H_x və 1 mol He olar. Onda $m(He)=1 \cdot 4=4q$

$32-4=28q$ karbohidrogenlər qarışıqıdır. Karbohidrogenlər qarışıqında $m(C)=2 \cdot 12=24q$ C varsa $m(H)=28-24=4q$ olar. Onda: $m(He)+m(H)=4+4=8q$

Məsələ7.

Uyğunluğu müəyyən edin. $M(C_3H_8)=44 \text{ q/mol}$

$m(C_3H_8)$?

1) 13,2q 2) 6,6q 3) 8,8 q

a) $1,204 \cdot 10^{23}$ molekul; b) 6,72 l (n.ş.-də); c) $1,806 \cdot 10^{23}$ molekul;

d) 8,96 l (n.ş.-də); e) $9,03 \cdot 10^{22}$ molekul

Həlli:

1) $v(C_3H_8) = \frac{m}{M} = \frac{13,2}{44} = 0,3 \text{ mol}$

$V(C_3H_8) = v \cdot V_M = 0,3 \cdot 22,4 = 6,72 \text{ (b)}$

$N(C_3H_8) = v \cdot N_A = 0,3 \cdot 6,02 \cdot 10^{23} = 1,806 \cdot 10^{23} \text{ (c)}$

2) $v(C_3H_8) = \frac{6,6}{44} = 0,15 \text{ mol}$ $V = 0,15 \cdot 22,4 = 3,36 \text{ l}$

$N = 0,15 \cdot 6,02 \cdot 10^{23} = 9,03 \cdot 10^{22} \text{ (e)}$

3) $v(C_3H_8) = \frac{8,8}{44} = 0,2 \text{ mol}$ $V = 0,2 \cdot 22,4 = 4,48 \text{ l}$

$N(C_3H_8) = 0,2 \cdot 6,02 \cdot 10^{23} = 1,204 \cdot 10^{23} \text{ (a)}$

Məsələ 8.

Maddələr	N-ş-də həcmi (litrlə)	Kütləsi(qramla)
CH_4	X	80
O_2	X	Y

x və y-i müəyyən edin.

	x	y	
A)	112	160	$M(\text{CH}_4)=16\text{q/mol}; M(\text{O}_2)=32\text{q/mol}$
B)	89,6	32	
C)	112	48	
D)	67,2	160	
E)	112	96	

$$\text{Həlli: } V(\text{CH}_4)=x=\frac{m}{M} \cdot V_M = \frac{80}{16} \cdot 22,4=112\text{l}$$

$$m(\text{O}_2)=y=\frac{V}{V_M} \cdot M = \frac{112}{22,4} \cdot 32=160\text{q}$$

Məsələ 9.

Maddələr	Kütləsi (qramla)	Verilmiş şəraitdəki tutduğu həcm
CH ₄	32	40
O ₂	16	X

x-i hesablayın.

$M(\text{CH}_4)=16\text{q/mol};$

$M(\text{O}_2)=32\text{q/mol}$

$$\text{Həlli: I üsul. } v(\text{CH}_4)=\frac{m}{M}=\frac{32}{16}=2\text{ mol} \quad v(\text{O}_2)=\frac{m}{M}=\frac{16}{32}=0,5\text{mol}$$

Avoqadro qanununa əsasən müxtəlif qazların eyni mol miqdarı eyni şəraitdə eyni həcm tutmalıdır. O₂-nin mol miqdarı CH₄-dən 4 dəfə az olduğu üçün həcmidə 2 dəfə az olmalıdır. $V(\text{O}_2)=\frac{v(\text{CH}_4)}{4}=\frac{40}{4}=10\text{ l}$

II üsul. Müxtəlif qazların eyni şəraitdə mol nisbəti, həcm nisbəti, molekullarının say nisbəti həmişə bir-birinə bərabər olur:

$$v_1: v_2 = V_1:V_2 = N_1:N_2$$

$$2:0,5 = 40:x$$

$$x = 10\text{ l}$$

Məsələ 10.

Qazlar	v(mol)
CH ₄	X
H ₂	Y

$y/x=5$ olarsa qazların molekullarının say nisbətini və 26q qarışıqdakı atomların sayını müəyyən edin?
 $M_r(\text{CH}_4)=16\text{q}; M_r(\text{H}_2)=2\text{ q/mol}$

Həlli: $v_2 : v_1 = N_2 : N_1$ olduğundan molekulların say nisbəti $N_2 : N_1 = 5$ olar.
 $\frac{y}{x}=5 \quad y=5x.$

$$1\text{ molCH}_4 \rightarrow 16\text{q}$$

5 atom

$$5\text{molH}_2 \rightarrow 10\text{q}$$

10 atom

$$\text{Cəmi } 26\text{ q}$$

cəmi 15 atom olar

28

Məsələ 11.

Birləşmə	Birləşmədə elementlərin nisbi atom kütləsi	
XY ₂	A _r (X)	A _r (Y)
	a	B

Birləşmənin 1 molekulunun kütləsini hesablayın.

Həlli: $M_r(XY_2) = A_r(X) + 2 \cdot A_r(Y) = a + 2b$,
 $M = (a + 2b)q / \text{mol}$ $m(\text{molekul}) = \frac{M}{N_A} = \frac{a + 2b}{N_A}$

Məsələ 12.

Qaz	Verilmiş miqdarının kütləsi (qramla)	
X	a mol	4,48 l(n.ş.-də)
	m (qr)	n (qr)

a, m və n arasındakı münasibəti müəyyən edin.

Həlli: 4,48 l-nin mol miqdarını hesablayaq:
 $v = \frac{V}{V_M} = \frac{4,48}{22,4} = 0,2 \text{ mol}$
 a molu → m qramdır; $an = 0,2 m$
 0,2 mol → n qram; $m = \frac{an}{0,2} = \frac{10an}{2} = 5 an$; $m = 5 an$

Məsələ 13.

Maddə	Atomlarının ümumi sayı	n.ş.-də həcmi (litrlə)
CH ₄	N _A	X

x-i müəyyən edin.

Həlli: 1 mol CH₄-də 5N_A sayda atom var. Onda:
 1 molu → 5N_A sayda atomu → 22,4 l həcm tutursa
 N_A sayda atomu → x l həcm tutar. $x = \frac{22,4 \cdot N_A}{5N_A} = 4,48 \text{ l}$

Məsələ 14.

Qaz qarışığının tərkibi	Qarışıqda atomlarının mol miqdarı	
CO ₂	v(C)	v(O)
O ₂	x	5x

Qarışığın normal şəraitdə həcmi hesablayın.

Həlli: Qarışıqda x mol CO₂ var, onda x mol CO₂-də, x mol (C) və 2x mol (O)

atomu olar. Oksigen atomlarının sayı karbon atomlarının sayından 5 dəfə çox olduğu üçün qarışıqda, $1,5x$ mol O_2 olmalıdır.

$$\left\{ \begin{array}{l} x \text{ mol } CO_2 \\ 1,5x \text{ mol } O_2 \end{array} \right\} \quad x \text{ mol C;}$$

$3x$ mol (O) + $2x$ mol (O) = Cəmi $5x$ mol (O) olur.

Deməli qarışığın ümumi mol miqdarı $v(\text{qarışıq}) = x \text{ mol}(CO_2) + 1,5x \text{ mol}(O_2) = 2,5x \text{ mol}$

$V(\text{qarışıq}) = v(\text{qarışıq}) \cdot V_m = 2,5x \cdot 22,4 = 56$ litr

Məsələ 15.

Birləşmə	Birləşmədə atomların ümumi sayı	Birləşmənin kütləsi (qramla)
XCl_n	N_A	20

Birləşmənin molyar kütləsini hesablayın.

Həlli: 1 mol XCl_n -də $(1+n)$ mol yəni $(1+n) N_A$ sayda atom var. Onda aşağıdakı tənəsübü quraq:

M_r -də $\rightarrow (1+n) \cdot N_A$ sayda atom var.

$$20 \text{ q-da} \rightarrow N_A \quad M_r = \frac{20(1+n) \cdot N_A}{N_A} = 20 + 20n$$

Məsələ 16.

Birləşmə	v (birləşmə): mol	Birləşmədə	
		v (N)	v (O)
N_xO_y	0,25	0,5	1

Birləşmənin 1 molunun kütləsini hesablayın: $M(N) = 14 \text{ q/mol}$; $M(O) = 16 \text{ q/mol}$

Həlli: $0,25 \text{ mol } N_xO_y \rightarrow$ də $0,5 \text{ mol}(N)$; $1 \text{ mol}(O)$ varsa, bütün ədədləri 4-ə vurub 1 molunun formulunu tapaq.

$$\begin{array}{ccc} N_xO_y & N & O \\ 0,25 \text{ mol} & 0,5 \text{ mol} & 1 \text{ mol} \\ 1 \text{ mol } N_xO_y\text{-də} & 2 \text{ mol} & 4 \text{ mol} \end{array} \quad (\cdot 4) \quad \text{birləşmə } N_2O_4 \text{ olur.}$$

$$M(N_2O_4) = 2 \cdot 14 + 4 \cdot 16 = 92 \text{ q/mol}$$

$$M(\text{molekul}) = \frac{M}{N_A} = \frac{92}{N_A}$$

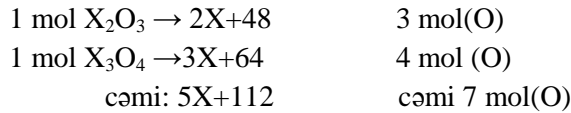
Məsələ 17.

Birləşmələr	v (mol)	Birləşmələrin kütlələri cəmi	Qarışıqda v(O); mol
X ₂ O ₃	a	117,6 q	2,1
X ₃ O ₄	a		

A_r(X)-i müəyyən edin.
A_r(O)=16

Həlli: Fərz edək ki, 1 mol X₂O₃ və 1 mol X₃O₄ qarışdırılmışdır.;

Onda M(X₂O₃) = 2X+48; M(X₃O₄)=3X+64. Onların molyar kütlələrinin cəmini və ondakı oksigen atomlarının sayını tapaq:

Deməli: (5x+112)q qarışıqda → 7 mol (O) atomu var.

117,6 q qarışıqda → 2,1 mol (O) atomu var.

$$\begin{array}{l|l} (5x+112) \cdot 2,1 = 7 \cdot 117,6 & 1,5x+33,6=117,6 \\ (5x+112) \cdot 0,3 = 117,6 & 1,5x=84 \quad X=56 \end{array} \quad \text{Onda } A_r(X)=56$$

Məsələ 18.

Birləşmə	v (mol)	Kütləsi (qramla)
MeHCO ₃	0,25	21

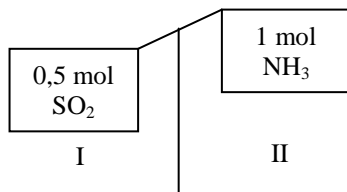
Metalın nisbi atom kütləsini müəyyən edin. M(HCO₃)=61q/mol

Həlli: 0,25 molu → 21 qramdır

$$M = \frac{m}{v} = \frac{21}{0,25} = 84$$

Onda M(MeHCO₃) = Me+61=84 Me=23 A_r(Me)=23

Məsələ 19.

II qaba 0,5 mol X qazı əlavə etdikdə tərəzi tarazlaşır, X hansı qazlar ola bilər?

A_r(C)=12; A_r(S)=32; A_r(O)=16 A_r(N)=14;
A_r(H)=1;

- 1) CO 2) NO 3) C₂H₄ 4) C₂H₆ 5) N₂ 6) C₂H₂

Həlli: Tərəzinin tarazlaşması üçün aşağıdakı bərabərlik qurulmalıdır.
 $0,5 \cdot M(\text{SO}_2) = 1 \cdot M(\text{NH}_3) + 0,5X$; $0,5 \cdot 64 = 1 \cdot 17 + 0,5X$; $32 = 17 + 0,5X$; $X = 30$
 Deməli $M(X) = 30$ q/mol olur. Bu şərti ödəyən 2; 4 olur.

Məsələ 20.

Birləşmələr	Kütləsi (qramla)	N(atom)
CaCO_3	m	$6,02 \cdot 10^{23}$
$X(\text{NO}_3)_2$	m	$6,02 \cdot 10^{23}$

X-in nisbi atom kütləsini hesablayın.

$$M(\text{CaCO}_3) = 100 \text{ q/mol}; M(\text{NO}_3) = 62 \text{ q/mol}; N_A = 6,02 \cdot 10^{23}$$

Həlli: $100 \text{ q CaCO}_3\text{-da} \rightarrow 5N_A$ atom var

$$m_q \text{ CaCO}_3\text{-da} \rightarrow N_A \quad m = 20 \text{ q}$$

Deməli $20 \text{ q X(NO}_3)_2\text{-də} \rightarrow N_A$ atom var

$$M \text{ q-da} \rightarrow 9 N_A \text{ atom var}$$

$$M = 180; M[X(\text{NO}_3)_2] = X + 2 \cdot 62 = 180; X = 64$$

Deməli $A_r(X) = 64$

Avoqadro qanunu əsasında qazların normal şəraitdəki sıxlığını və bir qazın başqa qaza görə nisbi sıxlığını hesablamaq olar. Hər hansı qazın normal şəraitdəki (n.ş.)sıxlığını hesablamaq üçün molyar kütləsini molyar həcmə bölmək lazımdır: $\rho = M(X)/V_M$. Qazların n.ş.-də sıxlığının vahidi q/mol-dır.

$$M(X) = \rho \cdot V_M = \rho \cdot 22,4$$

Məsələ 21. Butenin (C_4H_8) n.ş.-də sıxlığını hesablayın. $A_r(\text{C}) = 12$; $A_r(\text{H}) = 1$

$$\text{Həlli: } \rho(\text{C}_4\text{H}_8) = \frac{M(\text{C}_4\text{H}_8)}{V_M} = \frac{56}{22,4} = 2,5 \text{ q/l}$$

Məsələ 22.

Qazlar	n.ş.-də sıxlığı (q/mol)
X	1,25
Y	2,5

Hansı münasibətlər doğrudur?

- 1) $M(Y) = 2M(X)$ 2) $\frac{M(Y)}{M(X)} = 2$ 3) $2M(Y) = M(X)$ 4) $0,5M(Y) = M(X)$

Həlli: $\rho = \frac{M}{V_M}$ düsturundan $M = \rho \cdot V_M$ olur.

$$\text{Onda } M(X) = 1,25 \cdot 22,4 = 28 \text{ q/mol} \quad M(Y) = 2,5 \cdot 22,4 = 56 \text{ q/mol}$$

Buradan aydın olur ki, $M(Y) = 2M(X)$. Deməli 1,2,4 doğrudur.

Məsələ 23.

Qazlar	n.ş.-də sıxlığı
CH ₄	a
X	2a

X qazının 12,8 qramının n·ş-də həcmi hesablayın.
M(CH₄)=16 q/mol

Həlli: X-in sıxlığı, metanın sıxlığından 2 dəfə çoxdursa, molyar kütləsidə 2 dəfə çox olmalıdır. Onda M(X)=2·M(CH₄)=2·16=32q/mol

$$V(X) = \frac{m}{M} \cdot V_M = \frac{12,8}{32} \cdot 22,4 = 8,96 \text{ l}$$

N·ş-də sıxlığın düsturuna əsasən qazın bir molekulunun kütləsinin hesablanması:

$$M = \rho \cdot V_M \text{ olduğundan } m(\text{molekul}) = \frac{M}{N_A} \text{ düsturu } m(\text{molekul}) = \frac{\rho \cdot V_M}{N_A} \text{ kimi olur.}$$

Məsələ 24. Sıxlığı 1,25 q/mol olan qazın 1 molekulunun kütləsinə hesablayın.

$$\text{Həlli: } m(\text{molekul}) = \frac{\rho \cdot V_M}{N_A} = \frac{1,25 \cdot 22,4}{N_A} = \frac{28}{N_A}$$

Eyni şəraitdə həcmələr eyni olduqda, bir qazın kütləsinin o biri qazın kütləsinə olan nisbəti birinci qazın ikinci qaza görə **nisbi sıxlığı** adlanır.

Avoqadro qanununa görə eyni şəraitdə ölçülən eyni həcmli qazların kütlələrinin nisbəti onların molyar kütləsinin nisbəti və ya sıxlıqlar nisbəti ilə əvəz oluna bilər:

$$\frac{m_1}{m_2} = \frac{M_1}{M_2} = \frac{\rho_1}{\rho_2} = D \text{ burada } D \text{ nisbi sıxlıqdır. Onda } D = \frac{M_1}{M_2} \text{ olar. Bu düsturda } M_2$$

hansı qaz götürülürsə ona görə nisbi sıxlıq adlanır. Bu düstura əsasən M₁-in molyar kütləsi hesablandıqda D-nin indeksinə hansı qaza görə nisbi sıxlıq hesablanırsa formulu, qarşısında isə həmin qazın molyar kütləsi yazılır.

Məsələn: M(X)=2·D_{H₂}; M(X)=29D_{hava}; M(X)=32·D_{O₂}; M(X)=16·D_{CH₄}; M(X)=4·D_{He} və s.

Məsələ 25.

Qazlar	Nisbi sıxlığı
X	D _{H₂} =16
Y	D _{CH₄} =2
Z	D _{He} =8

Qazların molyar kütlələri arasındakı münasibəti müəyyən edin. M(H₂)=2q/mol;
M(CH₄)=16q/mol; M(He)=4q/mol

$$\text{Həlli: } M(X) = 2 \cdot D_{H_2} = 2 \cdot 16 = 32; M(Y) = 16 D_{CH_4} = 16 \cdot 2 = 32;$$

$$M(Z) = 4 \cdot D_{He} = 4 \cdot 8 = 32$$

$$\text{Deməli } M_r(X) = M_r(Y) = M_r(Z)$$

Məsələ 26. Normal şəraitdə sıxlığı 2,5 q/l olan qazın heliuma görə nisbi sıxlığını hesablayın. $M_r(\text{He})=4$ q/mol

Həlli: $M=\rho \cdot V_M=2,5 \cdot 22,4=56$ q/mol

$$D_{\text{He}}=\frac{M(X)}{M(\text{He})}=\frac{56}{4}=14$$

Müxtəlif qazların kütlələri nisbəti $\frac{m_1}{m_2}=\frac{V_1 \cdot M_1}{V_2 \cdot M_2}$ düsturu ilə hesablanır.

Məsələ 27.

Qazlar	Müəyyən şəraitdə həcmi	Kütləsi (qramla)
CH ₄	10 l	x
C ₂ H ₄	20 l	y

x/y nisbətini hesablayın.

$M_r(\text{CH}_4)=16$ q/mol;

$M_r(\text{C}_2\text{H}_6)=28$ q/mol

$$\text{Həlli: } \frac{x}{y}=\frac{10 \cdot 16}{20 \cdot 28}=\frac{16}{56}=\frac{2}{7}$$

Hər hansı qabın həcmi artırmaq şərti ilə kütləsi qədər molyar kütləsi olan qaz əlavə etdikdə alınan qaz qarışığının sıxlığı dəyişməz; molyar kütləsi böyük olan qaz əlavə etdikdə sıxlıq artır; kiçik olan qaz əlavə etdikdə isə sıxlığı azalar.

Məsələ 28.

Qaz	Qaz olan qabın həcmi artırmaqla qaz əlavə etdikdə sıxlığın dəyişməsi		
	Y	Z	T
X	artır	azalır	dəyişmir

Qazların molyar kütlələri arasındakı münasibəti müəyyən edin.

Həlli: Y əlavə etdikdə sıxlıq artırsa $M(Y)>M(X)$.

Z əlavə etdikdə sıxlıq azalırsa $M(X)>M(Z)$.

T əlavə etdikdə dəyişmirsə $M(X)=M(Z)$

Onda: $M(Y)>M(X)=M(T)>M(Z)$ olur.

Əgər qapalı qaba qaz əlavə olunursa, onda qabın həcmi dəyişmədiyindən sıxlıq həmişə artır.

Məsələ 29.

$m_{\text{qram}} \text{CH}_4$ V l Bu qaba m qram CO₂ əlavə etdikdə sıxlıq necə dəyişər?

Həlli: Müəyyən şəraitdə maddələrin sıxlığı $\rho=\frac{m}{V}$ düsturu ilə hesablanır.

Deməli V sabitdir, kütlə 2 dəfə artır, onda sıxlıq

$$\rho^1=\frac{m+m}{V}=\frac{2m}{V}; 2 \text{ dəfə artır.}$$

Qapalı qabın həcmi azaldıqda sıxlığı artır, həcmi artırıqda isə azalar,

çünki bu hallarda kütlə (m) sabit qalır, həcm dəyişir. Deməli içərisində qaz olan qapalı qabın həcmi azaldıqda və eləcədə qaba qaz əlavə etdikdə qabda təzyiq artar, qaz əlavə etmədən qabın həcmi artırıqda və ya qabdan qaz çıxardıqda təzyiq azalar.

Məsələ 30.

Qazlar	Kütləsi	Sıxlığı (n.ş.-də)	N(molekul)
X	a	b	n_1
Y	a	c	n_2
Z	a	d	n_3

$b > d > c$ olarsa n_1, n_2, n_3 arasındakı münasibəti müəyyən edin.

Həlli: Eyni kütlədə götürülmüş müxtəlif qazlardan molyar kütləsi böyük olanın sıxlığı da ($\rho = M/V_M$ düsturuna əsasən) böyük olar. Onda eyni kütlədə götürülmüş qazlardan hansının molyar kütləsi kiçikdirsə onun mol miqdarı ($v = \frac{m}{M}$ düsturuna əsasən) çox olur və ona görə də $n(\text{molekul}) = v \cdot N_A$ düsturuna əsasən) molekullarının sayı da çox olur. Onda: $M(X) > M(Z) > M(Y)$; buna görə də $n_2 > n_3 > n_1$ olur.

Qaz qarışığında **qazların həcm payı** $\varphi = \frac{v(X)}{v(\text{qarışıq})} \cdot 100\%$, qarışığın kütləsi isə $m(\text{qarışıq}) = m_1 + m_2 \dots$ və ya $m(\text{qarışıq}) = v_1 \cdot M_1 + v_2 \cdot M_2 + \dots$ düsturları ilə hesablanır.

Qarışıqda hər hansı **maddənin kütlə payı** $\omega = \frac{m_1}{m_1 + m_2 \dots} \cdot 100\%$ düsturu ilə hesablanır.

Məsələ 31.

Maddələr	v (mol)	Qarışığın kütləsi (qramla)
XO	0,2	25,6
XS	0,1	

X-in nisbi atom kütləsini müəyyən edin. $A_r(O) = 16$;
 $A_r(S) = 32$

Həlli: $m(\text{qarışıq}) = v_1 \cdot M_1 + v_2 \cdot M_2$
 $25,6 = 0,2(X + 16) + 0,1(X + 32)$
 $25,6 = 0,2X + 3,2 + 0,1X + 3,2$
 $0,3X = 19,2 \quad X = 64 \quad \text{Deməli } A_r(X) = 64$

Məsələ 32.

Qaz qarışığının tərkibi	Qarışıqın həcmi (litrlə)	Qarışıqda $\varphi(Y)$, %-lə
X	100	80
Y		

$X+3Y \rightarrow 2Z$ reaksiyasına əsasən reaksiyadan sonrakı qaz qarışığının həcmi hesablayın.

$$\text{Həlli: } \varphi(Y) = 80\% - \text{dir} \text{ sə } V(Y) = \frac{80 \cdot 100}{100} = 80 \text{ l}$$

$V(X)=100-80=20 \text{ l}$. Onda: $X+3Y \rightarrow 2Z$; X tam reaksiyaya girir, 80 l Y-dən 60 l-i reaksiyaya sərf olunub, 80-60=20 l artıq qalır, 40 l Z alınır. Reaksiyadan sonrakı qarışıqda 20 l Y və 40 l Z olur.

$$\text{Onda } V(\text{qarışıq})_{\text{son}} = 20+40=60 \text{ l}$$

Məsələ 33.

Qaz qarışığının tərkibi	Qazların kütləsi (qramla)
CH ₄	4
CO ₂	33

Qarışıqda hər bir qazın həcm payını(%lə) hesablayın.

$$M(\text{CH}_4)=16 \text{ q/mol}; M(\text{CO}_2)=44 \text{ q/mol}$$

$$\text{Həlli: } V(\text{CH}_4) = \frac{m}{M} \cdot V_m = \frac{4}{16} \cdot 22,4 = 5,6 \text{ l} \quad \left| \quad V(\text{qarışıq}) = 5,6+16,8=22,4 \text{ l} \right.$$

$$V(\text{CO}_2) = \frac{m}{M} \cdot V_m = \frac{33}{44} \cdot 22,4 = 16,8 \quad \left| \quad \varphi(\text{CH}_4) = \frac{5,6}{22,4} \cdot 100\% = 25\% \right.$$

$$\varphi(\text{CO}_2) = 100-25=75\%$$

Məsələ 34.

Qaz qarışığının tərkibi	Qazların kütləsi (qramla)	Qazların He-a görə nisbi sıxlığı
X	2,8	7
Y	5,6	14

Qaz qarışığında hər bir qazın həcm payını (%-lə) hesablayın.
 $M(\text{He})=4 \text{ q/mol}$

$$\text{Həlli: } M(X)=4 \cdot D_{\text{He}}=4 \cdot 7=28 \quad \text{Onda: } V(X) = \frac{m}{M} \cdot V_m = \frac{2,8}{28} \cdot 22,4 = 2,24 \text{ l}$$

$$M(Y)=4 \cdot D_{\text{He}}=4 \cdot 14=56 \quad V(Y) = \frac{m}{M} \cdot V_m = \frac{5,6}{56} \cdot 22,4 = 2,24 \text{ l}$$

$$V(\text{qarışıq})=2,24+2,24=4,48 \text{ l} \quad \varphi(\text{CH}_4) = \frac{2,24}{4,48} \cdot 100\% = 50\%$$

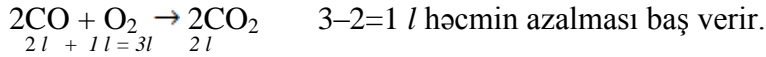
Deməli qarışıqda hər bir qazdan həcmcə 50% vardır.

Məsələ 35.

Qaz qarışığının tərkibi	Qarışığın həcmi (n·ş-də)	Qarışığa əlavə olunan O ₂ -nin həcmi (n·ş-də)	Reaksiyadan sonrakı qaz qarışığının həcmi (n·ş-də)
CO	200 l	50 l	225 l
CO ₂			

İlkin qaz qarışığındakı CO-nun həcm payını (%-lə) hesablayın.

Həlli: İlkin qazın (200 l) üzərinə 50 l O₂ əlavə olunduqda 250 l qaz qarışığı alınır. Reaksiyadan sonra isə 225 l qaz alınıbsa 250-225=25 l həcm azalıb. Reaksiyaya daxil olan yalnız CO-dur.

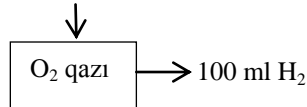

Deməli 2 l CO reaksiyaya girəndə → həcm 1 l azalır.

X l CO reaksiyaya girəndə → həcm 25 l azalır.   X = 50 l CO

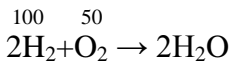
$$\varphi(\text{CO}) = \frac{50}{200} \cdot 100\% = 25\%$$

Məsələ 36. 200 ml H₂

Reaksiyadan əvvəlki qaz qarışığındakı O₂-ni həcm payını (%-lə) hesablayın.

Həlli: Şəkildən görünür ki, 200 ml H₂-nin 100 ml-i artıq qalır, 100 ml-i reaksiyaya girib

Tənlikdən görünür ki, 100 ml H₂ ilə 50 ml O₂ reaksiyaya daxil olur. Onda V(qarışıq) = V(H₂) + V(O₂) = 200 + 50 = 250

$$\varphi(\text{O}_2) = \frac{50}{250} \cdot 100\% = 20\%$$

Qaz qarışığının orta molyar kütləsi bir neçə düsturla hesablanı bilər:

1) Qazların mol miqdarı verildikdə:

$$M_{\text{orta}} = \frac{v_1 \cdot M_1 + v_2 \cdot M_2 + \dots}{v_1 + v_2 + \dots}$$

2) Qazların həcmi verildikdə:

$$M_{\text{orta}} = \frac{v_1 \cdot M_1 + v_2 \cdot M_2 + \dots}{V_1 + V_2 + \dots}$$

3) Qaz qarışıqında qazların həcm payı verildikdə:

$$M_{\text{orta}} = \frac{\varphi_1 \cdot M_1 + \varphi_2 \cdot M_2 + \dots}{100}$$

4) İki müxtəlif qazdan ibarət olan qaz qarışığının orta molyar kütləsi isə aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$M_{\text{orta}} = v_1 \cdot M_1 + (1 - v_1) \cdot M_2 \quad v \text{ qazlardan birinin mol miqdarıdır.}$$

Məsələ 37.

Qaz qarışığının tərkibi	v (mol)	Qarışığın H_2 -yə görə nisbi sıxlığı
N_2	1	X
O_2	1	

X-i müəyyən edin. $M(N_2)=28q/mol$; $M(O_2)=32q/mol$; $M(H_2)=2q/mol$

$$\text{Həlli: } M_{\text{orta}} = \frac{v_1 \cdot M_1 + v_2 \cdot M_2}{v_1 + v_2} = \frac{1 \cdot 28 + 1 \cdot 32}{1 + 1} = 30$$

$$D_{H_2} = \frac{M_{\text{orta}}}{M(H_2)} = \frac{30}{2} = 15$$

Məsələ 38.

Qaz qarışığının tərkibi	D_{He} (qarışıq)
O_2	10
O_3	

İlkin qaz qarışığında hər bir qazın həcmi (litrlə) hesablayın. $M(O_2)=32q/mol$; $M(O_3)=48q/mol$; $M(He)=4q/mol$

Həlli: $M_{\text{orta}} = 4D_{He} = 4 \cdot 10 = 40$ q/mol (1 molunun kütləsi 40 q-dır)

$$\text{Onda } 40 = v(O_2) \cdot M(O_2) + (1 - v(O_2)) \cdot M(O_3)$$

$$40 = v \cdot 32 + (1 - v) \cdot 48$$

$$40 = 32v + 48 - 48v \quad 16v = 8 \quad v = 0,5 \text{ mol}(O_2)$$

Deməli qarışıqda 0,5 mol (O_2) və $1 - 0,5 = 0,5$ mol (O_3) vardır.

$$V(O_2) = v \cdot V_M = 0,5 \cdot 22,4 = 11,2 \text{ l}; \quad V(O_3) = V(O_2) = 11,2 \text{ l.}$$

Məsələ 39.

Qaz qarışığının tərkibi	V(litrlə)	D_{He} (qarışıq)
N_2	1	X
CH_4	2	

X-i müəyyən edin.

$$M(N_2) = 28q/mol;$$

$$M(CH_4) = 16q/mol; \quad M(He) = 4q/mol$$

$$\text{Həlli: } M_{\text{orta}} = \frac{V_1 \cdot M_1 + V_2 \cdot M_2}{V_1 + V_2} = \frac{1 \cdot 28 + 2 \cdot 16}{1 + 2} = \frac{60}{3} = 20 \quad D_{\text{He}} = \frac{M_{\text{orta}}}{M(\text{He})} = \frac{20}{4} = 5$$

Məsələ 40.

Qaz qarışığının tərkibi	Qarışıqda $\varphi(\text{CO})$ (%-lə)
CO	60
C ₄ H ₈	

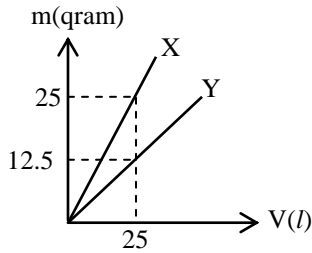
Qaz qarışığının hidrogenə görə sıxlığını hesablayın.
M(CO)=28q/mol; M(C₄H₈)=56q/mol

Həlli:

$$M_{\text{orta}} = \frac{\varphi_1 \cdot M_1 + \varphi_2 \cdot M_2}{100} = \frac{60 \cdot 28 + 40 \cdot 56}{100} = 39,2 \quad D_{\text{H}_2} = \frac{M_{\text{orta}}}{M(\text{H}_2)} = \frac{39,2}{2} = 19,1$$

Qaz qarışığının sıxlığı $\rho(\text{qarışıq}) = \frac{m_1 + m_2 + \dots}{V_1 + V_2 + \dots}$ düsturu ilə hesablanır.

Məsələ 41. Qrafikə əsasən 50 q X qazı ilə 50 l Y qazı qarışdırıldıqda alınan qaz qarışığının sıxlığını hesablayın.

Həlli: Qrafikdən görünür ki:

$$\begin{array}{l|l} 25 \text{ q X} \rightarrow 25 \text{ l-dir} & \\ 50 \text{ q X} \rightarrow V_1 \text{ l olar} & V_1 = \frac{50 \cdot 25}{25} = 50 \text{ l} \end{array}$$

$$\begin{array}{l|l} 12,25 \text{ q Y} \rightarrow 25 \text{ l-dir} & \\ m_2 \text{ q (Y)} \rightarrow 50 \text{ l-dir} & m_2 = \frac{50 \cdot 12,25}{25} = 25 \end{array}$$

$$\rho(\text{qarışıq}) = \frac{m_1 + m_2}{V_1 + V_2} = \frac{50 + 25}{25 + 25} = \frac{75}{50} = 1,5 \text{ q/l}$$

Hər hansı qaza görə sıxlığı verilmiş qazın sıxlığına bərabər qaz qarışığındakı qazlardan birinin molyar kütləsi verilmiş qazın molyar kütləsindən kiçik, digərininki isə böyük olmalıdır.

Məsələ 42. Sıxlığı metanın (CH₄) sıxlığına bərabər olan qaz qarışığı almaq üçün hansı qazları qarışdırmaq lazımdır? M(CH₄)=16q/mol

1)O₂ 2)H₂ 3)NH₃ 4) He

Həlli: Sıxlığı CH₄-nın sıxlığına bərabər qaz qarışığı almaq üçün qazlardan birinin molyar kütləsi 16-dan kiçik, digərinin ki isə 16-dan böyük olmalıdır. Yəni $M(X) < 16 < M(Y)$

Bu şərti ödəyən qazlar:

1) O₂ M = 32 q/mol   1) O₂ M = 16 q/mol
 2) H₂ M = 2 q/mol   4) He M = 4 q/mol
 2) H₂ M = 2 q/mol   3) NH₃ M = 17 q/mol
 3) NH₃ M = 17 q/mol   4) He M = 4 q/mol

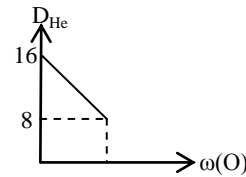
Deməli bir neçə variant mümkündür!

1 və 2; 2 və 3; 1 və 4; 3 və 4

Məsələ 43. O₂ və SO₂ qazları qarışığının heluma görə sıxlığının (n.ş.-də) oksigenin həcm payından asılılıq qrafikini qurun. $M(O_2)=32q/mol$; $M(SO_2)=64q/mol$; $M(He)=4q/mol$

$$\text{Həlli: } D_{He}(O_2) = \frac{M(O_2)}{M(He)} = \frac{32}{4} = 8$$

$$D_{He}(SO_2) = \frac{M(SO_2)}{M(He)} = \frac{64}{4} = 16$$

Deməli sıxlıq O₂ artdıqca 16-dan 8-dək azalmalıdır.

1.4. Kimyəvi reaksiyalar. Kimyəvi tənliklər.

Bir maddənin başqa maddəyə çevrilməsi ilə nəticələnməyən hadisələrə fiziki hadisələr deyilir. Fiziki hadisələr zamanı maddənin yalnız aqrekat halı, forması, ölçüsü, həcmi, təzyiqi, temperaturu, sürəti və s. dəyişir. Tərkibi, molyar kütləsi, formulu isə dəyişmir. Qarışıqların ayrılması üsulları (buxarlanma, distillə, süzmə, çökdürmə, kristallaşdırma, durultma, xromotoqrafiya, maqnitlə təsir etmə və s), maddələrin aqrekat halının dəyişməsi: bərkimə (maye-bərk), kondensləşmə (qaz-maye), sublimə (bərk-qaz), ərimə (bərk-maye) kimi hadisələr fiziki hadisələr adlanır.

Maddənin bərk haldan bir başa qaz halına keçməsinə **sublimə**, əksinə, qaz halından bir başa bərk hala keçməsinə **desublimə** deyilir. Yod (J₂) və quru buz (CO₂ (b)) sublimə edir.

Bir maddədən başqa maddənin əmələ gəlməsi ilə nəticələnən hadisələrə kimyəvi hadisələr deyilir.

Kimyəvi hadisələr zamanı başlanğıc maddədən yeni maddələr əmələ gəlir.

Kimyəvi hadisələrə başqa sözlə **kimyəvi reaksiyalar** deyilir.

Kimyəvi reaksiyalar rəng dəyişməsi, çöküntü alınması, iy çıxması, qaz əmələ gəlməsi ilə müşayət olunur. Bunlar kimyəvi reaksiyaların getdiyini göstərən əlamətlərdir.

İstiliyin ayrılması və ya udulması, işıq və alovun görünməsidə kimyəvi reaksiyanın getdiyini göstərir.

Oksidləşmə, yanma, çürümə, qızcırma, elektroliz, hidroliz, korroziya (paslanma) kimi proseslər kimyəvi hadisələrə aiddir.

Bir qrup reaksiyaların (məsələn yanma reaksiyalarının) getməsi üçün maddələrin hissəciklərinin toxunması və müəyyən temperatura qədər qızdırılması kifayətdir.

Maddələrin başqa maddələrə çevrilməsinin ilkin şərti onların hissəciklərinin bir-birinə toxunmasıdır.

Bir sıra reaksiyaların getməsi üçün çox hallarda qızdırmaq, işıqla təsir etmək, təzqiyiqi və maddələrin qatılığını artırmaq və s. tələb olunur. Bəzi reaksiyaların (məsələn elektroliz) gedişi əlavə enerjinin sona qədər verilməsini tələb edir.

Kimyəvi hadisələr həmişə fiziki hadisələrlə müşayət olunur. Məsələn, təbii qazın yanması nəticəsində karbon qazı (CO_2) və suyun (H_2O) əmələ gəlməsi ilə (kimyəvi hadisə) yanaşı işıq və istilik ayrılır (fiziki hadisə).

Kimyəvi reaksiyanın formullar, işarələr və əmsallar vasitəsilə şərti yazılışına **kimyəvi tənlik** deyilir. Kimyəvi tənliklərdəki əmsallar molekulların və ya atomların sayını göstərdiyi üçün ən kiçik tam ədədlər olmalıdır.

Kimyəvi tənliklər aşağıdakıları göstərir:

- Hansı maddələr reaksiyaya daxil olur və nəticədə hansı maddələr alınır;
- Bütün maddələrin molekullarının (atomlarının) sayını;
- Bütün maddələrin miqdarını (hər bir maddənin mol miqdarını).

Həcm nisbətləri qanunu. Reaksiyada iştirak edən maddələr qaz halında olduqda onların mol nisbətləri Avoqadro qanununa görə həcm nisbətləri qanunu kimi götürülə bilər.

Reaksiyaya daxil olan və alınan qazların həcm nisbətləri ən kiçik tam

ədədlərin nisbəti kimidir (yəni qazların molları nisbəti kimidir).

Məsələn: $N_2(q) + 3H_2(q) \rightarrow 2NH_3(q)$ həcm nisbəti 1:3:2

$2H_2(q) + O_2(q) \rightarrow 2H_2O(bux)$ həcm nisbəti 2:1:2

Kimyəvi reaksiyalara aid məsələləri həll etməzdən əvvəl, tənlikləri əmsallaşdırmaq, reaksiyanın tipini müəyyən etmək lazımdır.

Kimyəvi reaksiyalar bir neçə cür təsnif olunur.

I. Reaksiyaya daxil olan və alınan maddələrin sayına görə kimyəvi reaksiyaların təsnifatı.

a) İki və daha çox maddədən bir yeni maddənin alınması ilə gedən reaksiyalara **birləşmə reaksiyası** deyilir. Məsələn:

$2Ca + O_2 \rightarrow 2CaO$; $2Fe(OH)_2 + H_2O_2 \rightarrow 2Fe(OH)_3$

$CO + NaOH \rightarrow HCOONa$; $CaCO_3 + CO_2 + H_2O \rightarrow Ca(HCO_3)_2$

b) Bir maddədən iki və daha çox maddənin alınması ilə gedən reaksiyalara **parçalanma reaksiyaları** deyilir. Məsələn:

$2KClO_3 \xrightarrow{MnO_2, t} 2KCl + 3O_2$; $2H_2O \xrightarrow{elek-z} 2H_2 + O_2$

$CaCO_3 \xrightarrow{t} CaO + CO_2$; $2Cu(NO_3)_2 \xrightarrow{t} 2CuO + 4NO_2 + O_2$

c) İki mürəkkəb maddə arasında tərkib hissələrinin dəyişməsi ilə gedən reaksiyalara **mübadilə (dəyişmə) reaksiyaları** deyilir.

Mübadilə reaksiyaları məhlulda o zaman axıradək gedir ki, çöküntü, qaz, su, az dissosiasiya edən maddələr (xüsusən üzvi maddələr) alınsın. Məsələn:

$Na_2CO_3 + CaCl_2 \rightarrow CaCO_3 \downarrow + 2NaCl$;

$NaCl_{(b)} + H_2SO_4(qatı) \rightarrow NaHSO_4 + HCl \uparrow$

$CuO + H_2SO_4 \rightarrow CuSO_4 + H_2O$;

$CH_3COONa + HCl \rightarrow CH_3COOH + NaCl$

Mübadilə reaksiyalarının xüsusi halı neytrallaşma reaksiyasıdır.

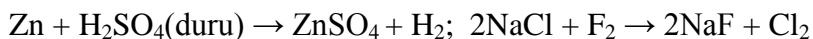
Turşu və əsas arasında normal duz və su alınması ilə gedən reaksiyalara **neytrallaşma reaksiyaları** deyilir. Məsələn:

$2NaOH + H_2SO_4 \rightarrow Na_2SO_4 + 2H_2O$;

$Al(OH)_3 + 3HCl \rightarrow AlCl_3 + 3H_2O$

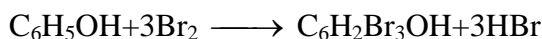
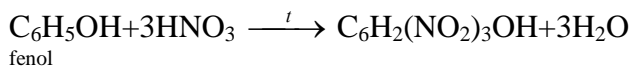
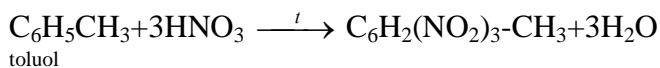
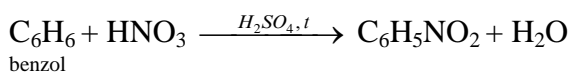
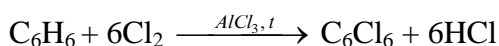
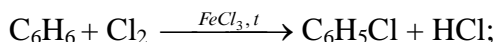
$Cu(OH)_2 + H_2SO_4 \rightarrow CuSO_4 + 2H_2O$

d) Bəsit maddənin atomlarının mürəkkəb maddənin atomlarından birini əvəz etməsi ilə gedən reaksiyalara **əvəz etmə reaksiyaları** deyilir. Qeyri-üzvi əvəz etmə reaksiyalarında həmişə bir bəsit və bir mürəkkəb maddə reaksiyaya daxil olur, bir bəsit və bir mürəkkəb maddə alınır. Məsələn:

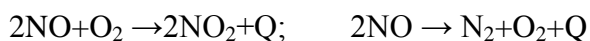
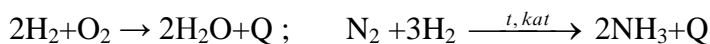
Üzvi əvəzetmə reaksiyalarında isə bir bəsit və bir mürəkkəb maddə və ya iki mürəkkəb maddə reaksiyaya daxil olur, həmişə 2 mürəkkəb maddə alınır.

Məsələn:

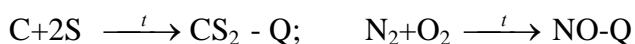

II. İstilik effektinə görə reaksiyalar iki qrupa bölünür.

a) İstiliyin ayrılması ilə gedən reaksiyalara **ekzotermik reaksiyalar** deyilir. Bütün yanma reaksiyaları (bəsit maddələr arasında əksər birləşmə reaksiyaları) ekzotermik reaksiyadır.

b) İstiliyin udulması ilə gedən reaksiyalara **endotermik reaksiyalar** deyilir. Əksər parçalanma reaksiyaları endotermik reaksiyadır.

Reaksiya zamanı ayrılan və udulan istilik miqdarına **reaksiyanın istilik effekti** deyilir. Ümumi reaksiyanın istilik effekti, reaksiyanın gətirdiyi mərhələlərin istilik effektlərinin cəminə bərabərdir, mərhələlərin sayından və reaksiyanın gətirdiyi yoldan asılı deyil.

Hər hansı maddənin 1 molunun yanması zamanı ayrılan istilik miqdarına **yanma istiliyi** deyilir (vahidi kC/mol-dur).

Yanma istiliyini təyin edərkən reaksiyanın istilik effektini yanan maddənin əmsalına bölmək lazımdır.

Bəsit maddələrdən hər hansı maddənin 1 molunun əmələ gəlməsi zamanı ayrılan və ya udulan istilik miqdarına **əmələ gəlmə istiliyi** deyilir (vahidi kC/mol-dur). Əmələ gəlmə istiliyini müəyyən edərkən reaksiyanın istilik effektini soruşulan maddənin əmsalına bölmək lazımdır. Bəsit maddələrin əmələ gəlmə istiliyi sifira bərabərdir.

Reaksiyanın istilik effekti aşağıdakı tənliklər üzrə hesablanır.

a) Əmələ gəlmə istiliyinə görə:

$$Q_{reak} = \sum Q_{\theta} \cdot g(\text{məhsullar}) - \sum Q_{\theta} \cdot g(\text{ilkin maddələr})$$

$$\Delta H_{reak} = \sum \Delta H(\text{məhsul}) - \sum \Delta H(\text{ilkin mad.})$$

ΔH sistemin entalpiya dəyişməsi olub həmişə $\Delta H = -Q$ qiyməti alır.

b) Rabitə enerjisinə görə:

$$Q_{reak} = \sum Q_{rab, en}(\text{məhsullar}) - \sum Q_{rab, en}(\text{ilkin maddələr})$$

$$\Delta H_{reak} = \sum H_{rab, en}(\text{məhsullar}) - \sum \Delta H_{rab, en}(\text{ilkin maddələr})$$

Məsələ 1.

Yanan maddə	Kütləsi (qramla)	Yanma istiliyi (kC/mol)	Yanması zamanı ayrılan istilik (kC/mol)
XS	77,6	200	160

X-in nüvəsində proton və neytronların sayı bərabədirsə dövrü sistemdə yerini müəyyən edin.

Həlli: Yanma istiliyi 1 mola görə olduğu üçün 1 mol XS-in kütləsi $(X+32)q$ olar.

Onda: $(X+32)q$ yananda $\rightarrow 200$ kC istilik ayrılır. $X = 40$

$77,6q$ yananda $\rightarrow 160$ kC istilik ayrılır. $A_r(X) = 40$

X-də $N(p)=N(n)$ olduğundan $2N(p)=40$ $N(p)=20$

${}_{20}X$ 1) 2) 3) 4) | 4-cü dövrdə
 2 8 8 2 | II A qrupunda yerləşir
 $4s^2$

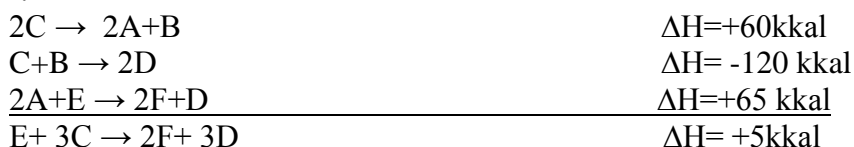
Məsələ 2.

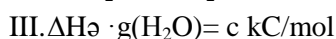
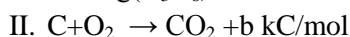
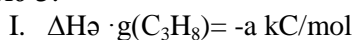
Reaksiyalarından istifadə edərək $E+3C \rightarrow 2F+3D$ reaksiyanın entalpiyasını

(ΔH) hesablayın (kkal ilə).

Həlli: Ümumi reaksiyada A və B olmadığı üçün 1-ci tənliyi tərsinə çevirib alt-alta toplamaq lazımdır. Tənliyi tərsinə çevirdikdə istilik effektində əks işarə ilə dəyişir.

Məsələ 3.

Bunlara əsasən $\text{C}_3\text{H}_8+ 5\text{O}_2 \rightarrow 3\text{CO}_2+4\text{H}_2\text{O}$ reaksiyanın entalpiyasını hesablayın.

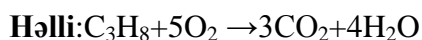
Həlli: II tənlikdə $Q_{\text{ə}} \cdot g(\text{CO}_2) = +b$; $\Delta H_{\text{ə}} \cdot g(\text{CO}_2) = -b \text{ kC/mol}$ olar.

$$\Delta H_{\text{reak}} = (3\Delta H_{\text{ə}} \cdot g(\text{CO}_2) + 4\Delta H_{\text{ə}} \cdot g(\text{H}_2\text{O}) - \Delta H_{\text{ə}} \cdot g(\text{C}_3\text{H}_8)) = -3b+4c-(-a) = -3b+4c+a = -(3b-4c-a)$$

Məsələ 4.

Maddələr	$\Delta H_{\text{ə}} \cdot g$ (kkal/mol)
$\text{C}_3\text{H}_8(\text{q})$	-24,8
$\text{CO}_2(\text{q})$	-94,0
$\text{H}_2\text{O}(\text{q})$	-57,8

Verilənlərə əsasən C_3H_8 -in yanma istiliyini hesablayın (kkal/mol ilə). $\Delta H_{\text{reak}} = ?$

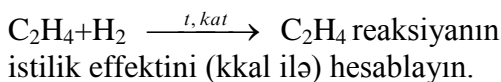
$$\Delta H_{\text{reak}} = (3\Delta H_{\text{ə}} \cdot g(\text{CO}_2) + 4\Delta H_{\text{ə}} \cdot g(\text{H}_2\text{O}) - \Delta H_{\text{ə}} \cdot g \cdot \text{C}_3\text{H}_8) = (3 \cdot (-94) + 4 \cdot (-57,8)) - (-24,8) = -488,4 \text{ kkal. } \Delta H_{\text{y}}(\text{C}_3\text{H}_8) = \Delta H_{\text{reak}} = -448,8 \text{ kkal}$$

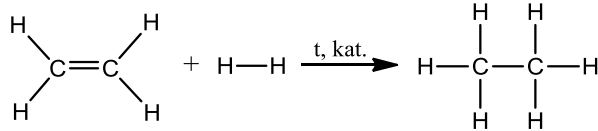
C_3H_8 -in əmsalı 1 olduğu üçün yanma istiliyi reaksiyanın istilik effektinə bərabər olur.

Məsələ 5.

Kimyəvi rabitələr	Rabitə enerjisi (kkal/mol)
C-H	100
C-C	80
H-H	104
C=C	150

Cədvələ əsasən

Həlli:

$$\begin{aligned} \Delta H_{\text{reak}} &= (6 \cdot \Delta H_{\text{C-H}} + \Delta H_{\text{C-C}}) - (4 \Delta H_{\text{C-H}} + \Delta H_{\text{C}=\text{C}} + \Delta H_{\text{H-H}}) = \\ &= (6 \cdot 100 + 80) - (4 \cdot 100 + 150) = 680 - 654 = +26 \text{ kkal.} \end{aligned}$$

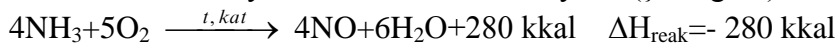
Məsələ 6.

Maddələr	$\Delta H_{\text{ə}} \cdot g$ (kkal/mol)
NO	+22
H ₂ O	-68

NH₃-ün katalitik oksidləşməsi reaksiyasında NO və H₂O əmələ gəlsə N₂+3H₂ $\xrightarrow{t, \text{kat.}}$ 2NH₃ reaksiyasının entalpiyasını hesablayın. NH₃-in yanma istiliyi

$$\Delta H_{\text{yanma}}(\text{NH}_3) = -70 \text{ kkal/mol}$$

Həlli: 1 mol NH₃ yananda 70 kkal istilik ayrılır (şərtə görə). Onda:

$$\Delta H_{\text{reak}} = (4 \Delta H_{\text{ə}} \cdot g(\text{NO}) + 6 \Delta H_{\text{ə}} \cdot g(\text{H}_2\text{O}) - 4 \Delta H_{\text{ə}} \cdot g(\text{NH}_3));$$

$$-280 = (4 \cdot 22 + 6 \cdot (-68)) - 4 \Delta H_{\text{ə}} \cdot g(\text{NH}_3).$$

$$\Delta H_{\text{ə}} \cdot g(\text{NH}_3) = -10 \text{ kkal.}$$

$$\text{Onda: } \text{N}_2 + 3\text{H}_2 \xrightarrow{t, \text{kat.}} 2\text{NH}_3; \quad \Delta H_{\text{reak}} = -20 \text{ kkal olar.}$$

Məsələ 7.

Maddələr	$\Delta H_{\text{ə}} \cdot g$ (kkal/mol)	$\Delta H_{\text{yanma}}(\text{C}_2\text{H}_5\text{OH})$ (kkal/mol)
CO ₂ (q)	-94	-300
H ₂ O(q)	-60	

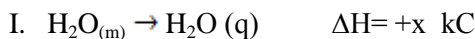
C₂H₅OH+3O₂ → 2CO₂+3H₂O reaksiyasına əsasən C₂H₅OH-in əmələ gəlmə entalpiyasını (kkal/mol ilə) hesablayın.

$$\text{Həlli: } \Delta H_{\text{reak}} = (2 \Delta H_{\text{ə}} \cdot g(\text{CO}_2) + 3 \Delta H_{\text{ə}} \cdot g(\text{H}_2\text{O}) - \Delta H_{\text{ə}} \cdot g(\text{C}_2\text{H}_5\text{OH}))$$

$$-300 = (2 \cdot (-94) + 3 \cdot (-60)) - \Delta H_{\text{ə}} \cdot g(\text{C}_2\text{H}_5\text{OH})$$

$$-300 = -184 - 180 - \Delta H_{\text{ə}} \cdot g(\text{C}_2\text{H}_5\text{OH})$$

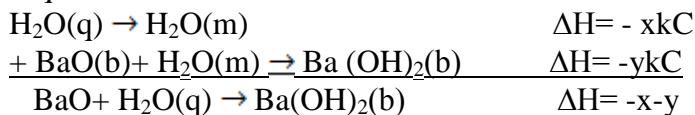
$$\Delta H_{\text{ə}} \cdot g(\text{C}_2\text{H}_5\text{OH}) = -64 \text{ kkal/mol}$$

Məsələ 8.

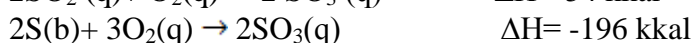
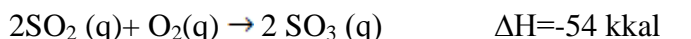
Reaksiya tənliklərinə əsasən BaO(b) + H₂O(q) → Ba(OH)₂(b) reaksiyasının entalpiyasını (ΔH ilə) hesablayın.

Həlli:

Ümumi tənliyi almaq üçün I tənliyi tərsinə çevirib hər iki tənliyi tərəf-tərəfə toplamaq lazımdır.

Məsələ 9.

Tənliklərə görə hansı ifadələr doğrudur?

I. $\Delta H_{\text{ə}} \cdot g(\text{SO}_2) = -71 \text{ kkal/mol}$

II. $\Delta H_{\text{ə}} \cdot g(\text{SO}_3) = -98 \text{ kkal/mol}$

III. Qaz halında SO_3 , SO_2 -dən ağırdır.

Həlli: 2-ci tənliyə görə $\Delta H_{\text{ə}} \cdot g(\text{SO}_3) = \frac{-196}{2} = -\frac{98 \text{ kkal}}{\text{mol}}$

1-ci tənliyə görə isə:

$$-54 = 2\Delta H_{\text{ə}} \cdot g(\text{SO}_3) - 2\Delta H_{\text{ə}} \cdot g(\text{SO}_2) \quad -54 = 2 \cdot (-98) - 2\Delta H_{\text{ə}} \cdot g(\text{SO}_2)$$

$$2\Delta H_{\text{ə}} \cdot g(\text{SO}_2) = -196 + 54 = -142 \quad \Delta H_{\text{ə}} \cdot g(\text{SO}_2) = -71 \text{ kkal/mol}$$

Deməli hər üç ifadə doğrudur.

Məsələ 10.

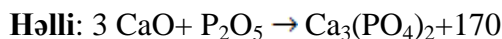
Reaksiyaya daxil olan maddələr		Reaksiya nəticəsində ayrılan istilik (kkal ilə)
CaO	P ₂ O ₅	+85
m(qram)	m(qram)	

$3\text{CaO} + \text{P}_2\text{O}_5 \xrightarrow{t} \text{Ca}_3(\text{PO}_4)_2 + 170 \text{ kkal}$ reaksiyasına əsasən ifadələrdən hansıları doğrudur? $A_r(\text{Ca})=40$; $A_r(\text{P})=31$; $A_r(\text{O})=16$

I. 71q P₂O₅ reaksiyaya girmişdir.

II. 13q CaO artıq qalır

III. Ümumi mol miqdarında 1,5 mol azalma olmuşdur.

$$168 \text{ q} \quad 142 \text{ q} \quad + 170$$

$$84 \text{ q} \quad 71 \text{ q} \quad + 85$$

$$1,5 \text{ mol} \quad 0,5 \text{ mol} \quad 0,5 \text{ mol}$$

85 kkal istilik ayrılanda 84 q CaO və 84 q P₂O₅ götürülsə CaO tamamilə

reaksiyaya daxil olur, $84-71=13q$ P_2O_5 artıq qalır.

$1,5+0,5=2$ mol maddə reaksiyaya girir, $0,5$ mol alınır.

Onda $2-0,5=1,5$ mol azalma baş verir. Deməli, I və III ifadələri doğrudur.

Məsələ 11.

Birləşmə	Kütləsi (qramla)	Q_{yanma} (kkal/mol)	Yanma zamanı ayrılan istilik (kkal ilə)
C_nH_{2n+2}	12	360	144,0

n -i müəyyən edin. $A_r(C)=12$; $A_r(H)=1$

Həlli: Yanma istiliyi 1 molun yanması zamanı ayrılan istiliktir.

$M(C_nH_{2n+2})=12n+2n+2=14n+2$. Deməli:

$(14n+2)q$ yananda $\rightarrow 360$ kkal istilik ayrılır.

$12q$ yananda $\rightarrow 144,0$ kkal

$(14n+2) \cdot 144 = 12 \cdot 360$; $n=2$. Birləşmə C_2H_6 olur.

Məsələ 12.

Reaksiya	$2CO+O_2 \rightarrow 2CO_2+136kC$
Başlanğıc mol miqdarı	a a

Reaksiya axıradək getdikdə 17 kC istilik ayrılarsa, hansı ifadələr doğrudur?

I. $0,125$ mol O_2 artıq qalır.

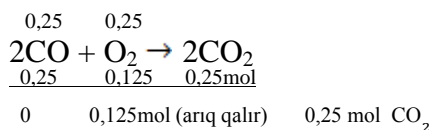
II. $0,25$ mol CO_2 əmələ gəlir.

III. Başlanğıc qarışıqın həcmi $11,2$ l-dir (n.ş.-də)

Həlli: Həm CO, həm də O_2 -dən 2 mol götürək.

2 mol CO 2 mol O_2 4 mol götürükdə $\rightarrow 136$ kC istilik ayrılarsa
 $2CO+O_2 \rightarrow 2CO_2+136$ $2a$ mol götürükdə $\rightarrow 17kC$ istilik ayrılır

Burdan $a=0,25$ mol olur. Onda:

Buradan görünür ki, CO tam sərf olunur, $0,125$ mol O_2 artıq qalır, $0,25$ mol CO_2 əmələ gəlir.

$$v(\text{qarışıq})_{baş} = 0,25 + 0,25 = 0,5 \text{ mol}$$

$$V(\text{qarışıq}) = v \cdot V_M = 0,5 \cdot 22,4 = 11,2 \text{ l}$$

Təhlildən görünür ki, hər üç ifadə doğrudur.

Məsələ 13.

Yanan maddə	Kütləsi (qramla)	Yanması zamanı ayrılan istilik (kC)	Q _{reak} (kC)	Q _{a.g} (CO) (kC/mol)
C	6	55	X	Y

X və Y-ni müəyyən edin. A_r(C)=12

$$\begin{aligned}
 & \text{Həlli: } 2C + O_2 \rightarrow 2CO + Q_{\text{reak}} \\
 & \begin{array}{l} 2 \cdot 12q \quad \text{---} \quad Q_{\text{reak}} \\ 6q \quad \quad \quad \quad 55 \end{array} \quad \left| \quad Q_{\text{reak}} = X = 220 \text{ kC} \right. \\
 & Q_{a.g}(\text{CO}) = \frac{Q_{\text{reak}}}{2 \text{ mol}} = \frac{220 \text{ kC}}{2 \text{ mol}} = \frac{110 \text{ kC}}{\text{mol}} \quad Y = 110 \text{ kC/mol}
 \end{aligned}$$

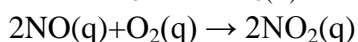
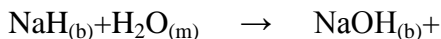
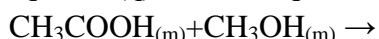
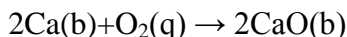
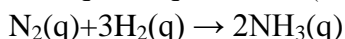
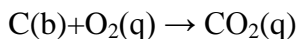
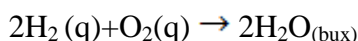
III. İstiqamətinə görə kimyəvi reaksiyalar iki cür olur:

a) dönən; b) dönməyən reaksiyalar. Hər iki istiqamətdə gedən reaksiyalara **dönən reaksiyalar** deyilir. Homogen reaksiyaların əksəriyyəti dönən reaksiyadır. Reaksiyada iştirak edən və alınan maddələrin hamısı eyni aqrekat halındadırsa (ya qaz, ya da maye) belə reaksiyalara homogen reaksiyalar deyilir. Maddələrdən biri fərqli aqrekat halındadırsa belə reaksiyalara heterogen reaksiyalar deyilir.

b)

Homogen reaksiyalar

Heterogen reaksiyalar

IV. Oksidləşmə dərəcəsinin dəyişməsinə görə reaksiyalar iki cür olur:

a) oksidləşmə dərəcəsinin dəyişməsi ilə gedən; b) oksidləşmə dərəcəsinin dəyişməməsi ilə gedən reaksiyalar.

Mübadilə (dəyişmə), neytrallaşma, hidroliz (duzların mürəkkəb efirlərin su ilə parçalanması) reaksiyaları oksidləşmə reduksiya reaksiyası deyil. Birləşmə, parçalanma reaksiyaları oksidləşmə reduksiya reaksiyası olada bilər, olmayada

bilər. Əvəz etmə, yanma reaksiyaları, elektroliz, metalların korroziyası (paslanması) reaksiyaları isə oksidləşmə-reduksiya reaksiyasıdır.

Oksidləşmə dərəcəsi molekulda atomun payına düşən şərti yüküdür. Mürəkkəb maddələrdə elementlərin oksidləşmə dərəcələrinin cəmi sıfıra bərabərdir.

Mürəkkəb ionlarda isə elementlərin oksidləşmə dərəcələrinin cəmi ionun yükünə bərabərdir. Sabit valentli elementlərin oksidləşmə dərəcəsi ədədi qiymətə elementin valentliyinə bərabər olub, işarəcə fərqlənir. Bəsit maddələrin oksidləşmə dərəcəsi sıfırdır.

Kimyəvi reaksiyalarda elektron verən element oksidləşir, **reduksiyaedici** olur, elektron alan element reduksiya olunur, **oksidləşdirici** olur. Ümumiyyətlə reduksiyaedicinin oksidləşmə dərəcəsi artır, oksidləşdiricinin oksidləşmə dərəcəsi isə azalır.

Məsələ 1.

Ion	$N(\bar{e})_{\text{ümumi}}$
XO_3^{2-}	32

X-in iondakı oksidləşmə dərəcəsinə və dövrü sistemdə yerini müəyyən edin (${}_8\text{O}$).

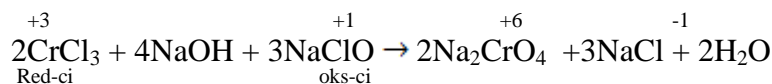
Həlli:

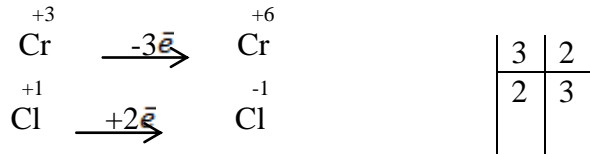
$$\begin{aligned} & \text{X}^{x-2} \\ & (\text{XO}_3)^{2-} \quad x+3 \cdot (-2) = -2; \quad x = +4 \\ N(\bar{e})_{\text{üm}} &= N(\bar{e})_{\text{X}} + 3 \cdot N(\bar{e})_{\text{O}} + 2 \\ 32 &= N(\bar{e})_{\text{X}} + 3 \cdot 8 + 2 \end{aligned} \quad \begin{array}{l} {}_6\text{X}^0 \quad 1) \quad 2) \\ N(\bar{e})_{\text{X}} = 6 \quad 2 \quad 4 \end{array}$$

Deməli X elementi 2-ci dövrdə IV A qrupunda yerləşir, verilmiş ionda oksidləşmə dərəcəsi +4 olur.

Məsələ 2. $\text{CrCl}_3 + \text{NaOH} + \text{NaClO} \rightarrow \text{Na}_2\text{CrO}_4 + \text{NaCl} + \text{H}_2\text{O}$ reaksiyasını əmsallaşdırın, oksidləşdirici ilə reduksiyaedicinin əmsalları cəmini müəyyən edin.

Həlli: Əvvəlcə oksidləşmə dərəcəsinə dəyişən elementlərin oksidləşmə dərəcələrini müəyyən edib işarəsinin üzrərində yazmaq, onun əsasında oksidləşdirici və reduksiyaedicini müəyyən edib, elektron balansını qurmaq lazımdır. Tapılan əmsal ilk növbədə məhsulun qarşısında yazılır, digər maddələrin əmsalı onun əsasında tapılır.

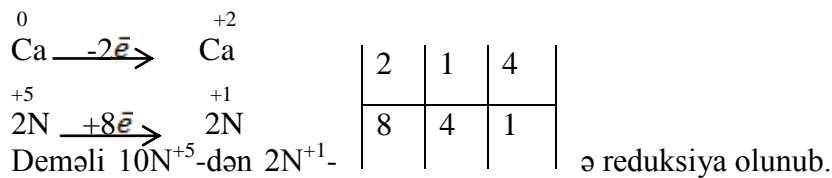
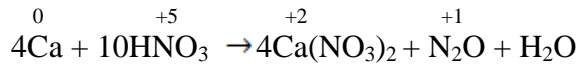
Oksidləşdirici ilə reduksiyaediciyin əmsalları cəmi $2+3=5$ olur.

Məsələ 3.

$\text{Ca} + \text{HNO}_3 \rightarrow \text{Ca}(\text{NO}_3)_2 + \text{N}_2\text{O} + \text{H}_2\text{O}$ reaksiyasında turşunun neçə faizi (mol ilə) reduksiya olunub?

Həlli:

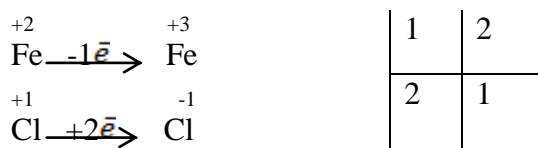
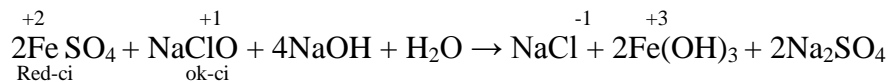
Məsələ 2-dəki kimi reaksiya tənliyini əmsallaşdırıb sonra suala cavab vermək lazımdır.

Onda $\varphi = \frac{2}{10} \cdot 100\% = 20\%$ turşu reduksiya olunub.

Məsələ 4. $\text{FeSO}_4 + \text{NaClO} + \text{NaOH} + \text{H}_2\text{O} \rightarrow \text{NaCl} + \text{Fe}(\text{OH})_3 + \text{Na}_2\text{SO}_4$ tənliyində oksidləşdirici ilə reduksiyaediciyin əmsalları cəmini müəyyən edək.

Həlli:

Oksidləşdirici ilə reduksiyaediciyin əmsalları cəmi $2+1=3$ olur.

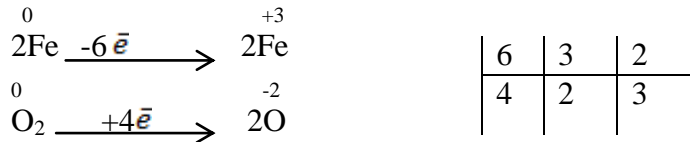
Məsələ 5.

$\text{Fe} + \text{O}_2 \rightarrow \text{Fe}_3\text{O}_4$ reaksiyasında oksidləşdirici $6N_A$ sayda elektron alarsa, neçə qram reduksiyaedici reaksiyaya daxil olar? $A_r(\text{Fe})=56$

Həlli:

Əvvəlcə reaksiyanı əmsallaşdırmaq lazımdır. $4\overset{0}{\text{Fe}} + 3\overset{0}{\text{O}_2} \rightarrow 2\overset{+3}{\text{Fe}}\overset{-2}{\text{O}_3}$
red-ci   ok-ci

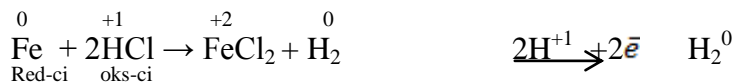

Tənlikdən görünür ki, oksidləşdiricinin (O^0) 6 atomu reduskiya olunub (O^{-2})
 Yəni oksidləşdirici $12 N_A(\bar{e})$ alanda $\rightarrow 4 \cdot 56q$ Fe reaksiyaya girir.

$6N_A(\bar{e})$ alanda $\rightarrow X$ q Fe reaksiyaya daxil olur.

$$X = \frac{4 \cdot 56 \cdot 6N_A}{12 N_A} = 112q \text{ Fe reaksiyaya girir.}$$

Məsələ 6. $\text{Fe} + \text{HCl} \rightarrow$ reaksiyasında oksidləşdirici $1,204 \cdot 10^{23}$ elektron almışdırsa, neçə qram reduskiyaedici reaksiyaya daxil olar? $A_r(\text{Fe})=56$

Həlli:

Oksidləşdirici 2 mol yəni $2 \cdot 6,02 \cdot 10^{23} \bar{e}$ alanda 1 mol Fe reaksiyaya daxil olur. Onda:

$$56q\text{Fe} \rightarrow 2 \cdot 6,02 \cdot 10^{23}$$

$$Xq\text{Fe} \rightarrow 1,204 \cdot 10^{23} \quad X = 5,6 \text{ q Fe}$$

1.4. Maddə kütləsinin saxlanması qanunu əsasında məsələlərin həlli üsulları

Reaksiya zamanı atomlar yalnız bir maddənin tərkibindən başqasına keçə bilər və yaxud molekulların parçalanması nəticəsində əmələ gəlmiş atomlar şəraitdən asılı olaraq bir-biri ilə yenidən birləşərək başqa maddələrə çevrilə bilər. Kimyəvi reaksiyaya daxil olan maddələrdəki atomların sayı həmişə reaksiyadan sonra alınan maddələrdəki atomların sayına bərabər olur. Atomların kütləsi dəyişməyən sabit kəmiyyət olduğundan belə nəticəyə gəlmək olar ki, reagentlərin (reaksiyaya daxil olan maddələr) kütlələrinin cəmi, reaksiya məhsullarının (reaksiya nəticəsində alınan maddələr) kütlələrinin cəminə bərabər olmalıdır. Kimyəvi tənliklər ona görə əmsallaşdırılır ki, bu qayda ödənilsin.

Bizə sadə görünən bu cür nəticəyə alimlər çoxlu kimyəvi təcrübələr

aparmaqla və bu təcrübələri ətraflı tədqiq etməklə gəlmişlər. İlk dəfə (bizim eradan əvvəl) yunan filosofu Epikür materyanın itməməsi və saxlanmaması qanunun mövcud olduğunu söyləmiş, orta əsrlərdə fransız alimi Pyer Qassendi, sonralar isə ingilis alimi Robert Boyl belə bir qanunun olduğunu qəbul edərək ondan istifadə etmişlər.

Məşhur rus alimi M.V. Lomonosov “Maddə kütləsinin saxlanması qanunu”nun olduğu haqda ilk dəfə 1748-ci ildə alman alimi Eylərə məktub yazmışdır. 1760-cı ildə isə, o, retorta adlanan qabda metalları (qurğuşun və b.) közərtmiş, təcrübədən əvvəl və sonra dəqiq çəkisini təyin edərək kütlələrin dəyişmədiyini, sabit qaldığını isbat etmişdir. Fransız alimi A.L. Lavuazye də M.V. Lomonosovun işlərindən xəbərsiz 1785-ci ildə suyun H_2 və O_2 -dən alınması təcrübəsində kütlələrin sabit qaldığını isbat edərək “Maddə kütləsinin saxlanması qanunu”nu bir daha sübuta yetirmiş və onu kimya elminə daxil etmişdir.

Maddə kütləsinin saxlanması qanunu hazırda belə ifadə olunur:

Kimyəvi reaksiyaya daxil olan maddələrin kütlələri cəmi reaksiyadan alınan maddələrin kütlələri cəminə bərabərdir.

Kimya elminin və istehsalatının inkişaf etməsi üçün bu qanunun böyük əhəmiyyəti olmuş və olmaqdadır.

Maddə kütləsinin saxlanması qanunu əsasında kimyəvi tənliklər üzrə müxtəlif praktik hesablamalar aparmaq mümkündür:

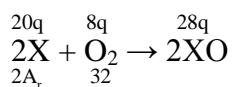
a) Reaksiyaya daxil olan müəyyən miqdar maddədən reaksiya nəticəsində nə qədər məhsul alınə bilər;

b) Müəyyən miqdar məhsul almaq üçün başlanğıc maddədən nə qədər götürülməlidir və s.

Məsələ 1. İkivalentli metalın 20 qramı oksigenlə birləşərək 28 qram XO əmələ gətirir:

a) reaksiyaya daxil olan oksigenin həcmi (n.ş.-də litrlə) hesablayın; b) metalın nisbi atom kütləsini müəyyən edin. $A_r(O)=16$

Həlli: Reaksiya tənliyini yazıb, maddə kütləsinin saxlanması qanununa əsasən oksigenin kütləsini müəyyən edirik; $m(O_2)=28-20=8$ q

$$\text{a) } V(\text{O}_2) = \frac{m}{M} \cdot V_M = \frac{8}{32} \cdot 22,4 \text{ l} = 5,6 \text{ l}$$

$$\text{b) } A_r(\text{X}) = \frac{20 \cdot 32}{2 \cdot 8} = 40$$

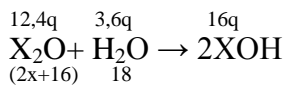
Məsələ 2. Birvalentli metalın oksidinin 12,4 qramı su ilə birləşərək həmin metalın 16 qram hidrokksidini əmələ gətirir.

a) reaksiyaya daxil olan suyun mol miqdarını hesablayın;

b) metalın nisbi atom kütləsini müəyyən edin.

$$M_r(\text{H}_2\text{O})=18; A_r(\text{O})=16$$

Həlli: $m(\text{H}_2\text{O})=m(\text{hidroksid})-m(\text{oksid})=16-12,4=3,6\text{q}$

$$\text{a) } \nu(\text{H}_2\text{O}) = \frac{m}{M} = \frac{3,6}{18} = 0,2 \text{ mol}$$

$$\text{b) } (2x+16) \cdot 3,6 = 18 \cdot 12,4 \quad 2x+16=62 \quad 2x=46 \quad x=23 \quad A_r(\text{X})=23$$

Məsələ 3.

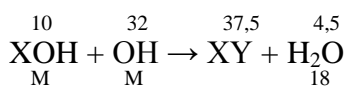
Reaksiya		
$\text{XOH} + \text{HY} \rightarrow \text{XY} + \text{H}_2\text{O}$		
Maddələrin kütləsi (qramla)		
XOH	HY	XY
10	32	37,5

a) X-in nisbi atom kütləsini;

b) Y-in nisbi atom kütləsini müəyyən edin.

$$A_r(\text{O})=16; A_r(\text{H})=1$$

Həlli: Maddə kütləsinin saxlanması qanunu əsasında suyun kütləsini müəyyən etmək olar.

$$M(\text{XOH}) = \frac{10 \cdot 18}{4,5} = 40; x+17=40; x=23; A_r(\text{X})=23$$

$$M(\text{HY}) = \frac{32 \cdot 18}{4,5} = 128; M(\text{HY}) = 1+Y=128; Y=127; A_r(\text{Y})=127$$

Məsələ 4.

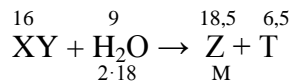
Reaksiya		
$\text{XY}_2 + 2\text{H}_2\text{O} \rightarrow \text{Z} + \text{T}$		
Maddələrin kütləsi (qramla)		
XY ₂	H ₂ O	T
16	9	6,5

Z-in nisbi molekül kütləsini hesablayın.

$$M_r(\text{H}_2\text{O})=18$$

Həlli:

Maddə kütləsinin saxlanamsı qanununa əsasən Z-in kütləsini tapıb, formulunun üzərində yazırıq.

$$M(\text{Z}) = \frac{2 \cdot 18 \cdot 18,5}{9} = 74$$

Məsələ 5. Birvalentli metalın 2,3 qramı hidrogenləşərək 2,4 q hidrid əmələ gətirir. Reaksiyaya daxil olan:

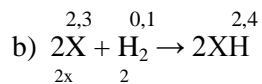
a) hidrogenin həcmi (n.ş.-də litrlə);

b) metalın nisbi atom kütləsini müəyyən edin. $M_r(\text{H}_2) = 2$

Həlli:

$$m(\text{H}_2) = m(\text{hidrid}) - m(\text{metal}) = 2,4 - 2,3 = 0,1 \text{ q}$$

$$\text{a) } V(\text{H}_2) = \frac{m}{M} \cdot V_m = \frac{0,1}{2} \cdot 22,4 = 1,12 \text{ l}$$

$$X = \frac{2,3 \cdot 2}{2 \cdot 0,1} = 23 \quad A_r(\text{X}) = 23$$

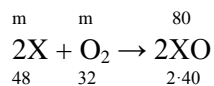
Reaksiya tənliklərinə əsasən reaksiyaya daxil olan maddələrdən hansının artıq qaldığını müəyyən etmək olar.

Məsələ 6.

Reaksiya		
$2\text{X} + \text{O}_2 \rightarrow 2\text{XO}$		
Maddələrin kütləsi (qramla)		
X	O_2	XO
m	m	80

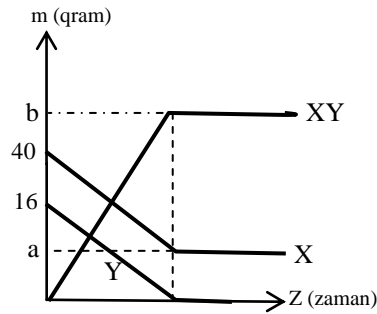
$M(\text{XO}) = 40 \text{ q/mol}$ olarsa, hansı maddədən neçə qram artıq qaldığını müəyyən edin.

Həlli:

$$m(\text{X}) = 80 - 32 = 48 \text{ q olar.}$$

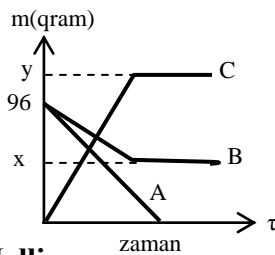
Həm X, həm də O_2 -dən 48q götürsək X tamamilə reaksiyaya daxil olur, $m(\text{O}_2)_{\text{artıq}} = 48 - 32 = 16 \text{ q}$. Deməli 16q O_2 artıq qalır.

Məsələ 7.

X-in 80%-i reaksiyaya daxil olursa, a və b-ni müəyyən edin.

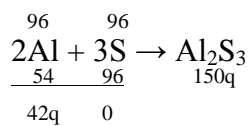
Həlli: $m(X)_{\text{reak.daxil olan}} = \frac{40 \cdot 80}{100} = 32q$

Deməli $40 - 32 = 8$ q X artıq qalır, yəni $a = 8$ q. Qrafikə əsasən Y tamamilə reaksiyaya girir.

Məsələ 8.

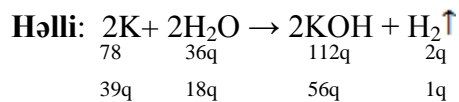
$2Al + 3S \rightarrow Al_2S_3$ reaksiyasına əsasən x və y-i müəyyən edin. $A_r(Al)=27$; $A_r(S)=32$

Həlli:

Deməli $A \rightarrow S$; $B \rightarrow Al$; $C \rightarrow Al_2S_3$ -dir. $X=42$ q; $y=150$ q olur.

Məsələ 9. 39 qram K, 39 qram H_2O -da həll olduqda alınan son məhlulun kütləsini (qramla) hesablayın. $M(K)=39q/mol$; $M(H_2O)=18q/mol$

Sxemdən görünür ki, K tamamilə reaksiyaya daxil olur və 1q H_2 qazı ayrılır,

sudan $39-18=21\text{q}$ artıq qalır. Onda son məhlulun kütləsi başlanğıc maddələrin kütləsindən 1q ayrılan qazın hesabına əskik olur. Yəni: $m(\text{məhlul})=39+39-1=77\text{q}$

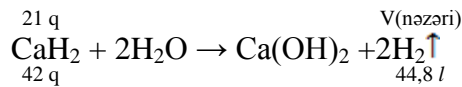
Kimyəvi reaksiyaların tənliklərinə əsasən məhsulun çıxımını (%-lə) və ya əksinə məhsulun çıxımına əsasən, reaksiyaya daxil olan maddələrin miqdarını (kütləsini, mol miqdarını, həcmi və s) hesablamaq mümkündür.

Məsələ 10.

Reaksiya	
$\text{CaH}_2 + 2\text{H}_2\text{O} \rightarrow \text{Ca}(\text{OH})_2 + 2\text{H}_2 \uparrow$	
Maddələrin miqdarı	
CaH_2	H_2 (n.ş.-də)
21 qram	11,2 l

Reaksiyanın praktiki çıxımını (%-lə) hesablayın. $M(\text{CaH}_2)=42\text{q/mol}$

Həlli:

$$V(\text{nəzəri}) = \frac{21 \cdot 44,8}{42} = 22,4\text{ l}$$

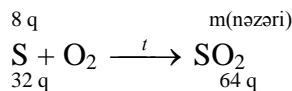
$$\text{Çıxım } \eta = \frac{V_{\text{praktik}}}{V_{\text{nəzəri}}} \cdot 100\% = \frac{11,2}{22,4} \cdot 100\% = 50\%$$

Məsələ 11.

Reaksiya	
$\text{S} + \text{O}_2 \xrightarrow{t} \text{SO}_2$	
Maddələrin kütləsi	
S	SO_2
8 q	12 q

Məhsulun çıxımını (%-lə) hesablayın. $M(\text{S})=32\text{ q/mol}$; $M(\text{SO}_2)=64\text{ q/mol}$

Həlli:

$$m(\text{nəzəri}) = \frac{8 \cdot 64}{32} = 16\text{ q}$$

$$\text{çıxım } \eta = \frac{m(\text{praktik})}{m(\text{nəzəri})} \cdot 100\% = \frac{12}{16} \cdot 100\% = 75\%$$

Məsələ 12.

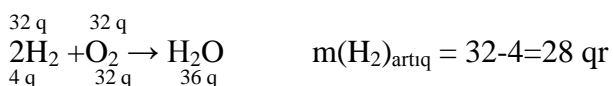
Reaksiyaya daxil olan maddələr	Kütləsi (qramla)	Başlanğıc qarışıqdakı atomların ümumi sayı
H ₂	m	34N _A
O ₂	m	

Başlanğıc qarışıqın: a) həcmi (n.ş.-də litrlə); b) məhsulun kütləsini (qramla); c) artıq qalan maddənin kütləsini (qramla) hesablayın.

$$M(\text{H}_2)=2 \text{ q/mol}; M(\text{O}_2)=32 \text{ q/mol}$$

Həlli: H₂ və O₂-nin kütlələrinin bərabər olması üçün 16 mol H₂ və 1 mol O₂ götürmək lazımdır.

$$\begin{array}{r} 16 \text{ mol H}_2 \rightarrow 32 \text{ q} \\ 1 \text{ mol O}_2 \rightarrow 32 \text{ q} \end{array} \quad \begin{array}{r} 2 \cdot 16 = 32 \text{ N}_A \text{ atom} \\ \underline{1 \cdot 2 = 2 \text{ N}_A \text{ atom}} \\ \text{Cəmi } 34 \text{ N}_A \text{ atom} \end{array}$$

$$\text{a) } v(\text{baş. qarışıq}) = 16 + 1 = 17 \text{ mol} \quad V(\text{qarışıq}) = v \cdot V_m = 17 \cdot 22,4 = 380,8 \text{ l}$$

$$\text{b) } m(\text{məhsul}) = m(\text{H}_2\text{O}) = 36 \text{ qram}$$

$$\text{c) } m(\text{artıq qalan}) = 32 - 4 = 28 \text{ q H}_2$$

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. M.M. Abbasov, V.M. Abbasov, M.Ə. Abışov, V.S. Əliyev. Kimya. Ümumitəhsil məktəblərinin 7-ci sinfi üçün dərslik. "Aspoliqraf" Bakı-2014, 95 səh.
2. R.Ə. Əliyeva, V.M. Abbasov, A.M. Məhərrəmov, M.M. Məbbasov və s. Kimya. Ümumitəhsil məktəblərinin 8-ci sinfi üçün dərslik. Anotasiya. "Aspoliqraf" Bakı-2015, 198 səh.
3. M.M. Abbasov, Kimya I hissə. TQDK, Abituriyent, Bakı 2007, 418 səh.

М.М. Аббасов, Н.А.Гунджегору, А.В.Зулфугарова

Роль решения задач в укреплении теоретических знаний на основе начальных концепций химии. (I статья)

АННОТАЦИЯ

Используя теоретические сведения ученик, абитуриент или учитель химии быстрее понимает и решает задачу, если вместе с задачей представляются теоретические сведения. Цель статьи заключается в определении роли методов решения задачи укреплении теоретических знаний.

M.M.Abbasov, N.A.Guncegoru, A.V.Zulfugarova

Based on initial concepts of chemistry, the role of the solution of the task on strengthening of theoretical knowledge (I article)

ANNOTATION

A student, an entrant or chemistry teacher, understands and solves the problem more quickly by using theory information, when the task shown with theoretical knowledge of chemistry. The purpose of the article is to determine the role of the methods of solving tasks on strengthening of theoretical knowledge.

Açar sözlər: atom, molekul, kimyəvi formul, nisbi atom kütləsi, elementin kütlə payı, mol, molyar kütlə, molyar həcm.

Ключевые слова: атом, молекула, химическая формула, относительная атомная масса, доля элемента по весу, моль, молярная масса, молярная объем.

Key words: atom, molecule, chemical formula, relative atomic mass, the mass proportion of the element, mol, molar mass, molar volume.